

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Barbara GIBIČAR

**PARKI SKULPTUR – NOV TIP ODNOSA MED
SKULPTURO IN KRAJINSKIM PROSTOROM**

DIPLOMSKO DELO

Univerzitetni študij

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Barbara GIBIČAR

**PARKI SKULPTUR – NOV TIP ODNOSA MED SKULPTURO IN
KRAJINSKIM PROSTOROM**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**SCULPTURE PARKS - A NEW TYPE OF RELATIONSHIP
BETWEEN SCULPTURE AND LANDSCAPE OPEN SPACE**

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2016

Diplomsko delo je zaključek univerzitetnega študija krajinske arhitekture. Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: prof. dr. Davorin GAZVODA
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta,
Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Ana KUČAN
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta,
Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: doc. mag. Mateja KREGAR TRŠAR
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta,
Oddelek za krajinsko arhitekturo

Datum zagovora:

Podpisana izjavljam, da je diplomsko delo rezultat lastnega raziskovalnega dela. Izjavljam, da je elektronski izvod identičen tiskanemu. Na univerzo neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravici shranitve avtorskega dela v elektronski obliki in reproduciranja ter pravico omogočanja javnega dostopa do avtorskega dela na svetovnem spletu preko Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete.

Barbara Gibičar

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 712.2:730 (043.2)
KG	krajinska arhitektura/parki/skulpture/oblikovanje parkov
AV	GIBIČAR, Barbara
SA	KUČAN, Ana (mentor)
KZ	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2016
IN	PARKI SKULPTUR – NOV TIP ODNOSA MED SKULPTURO IN KRAJINSKIM PROSTOROM
TD	Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP	IX, 58 str., 67 sl., 61 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	<p>Predmet dela so parki skulptur in raba skulptur v krajinskih zasnovah. Spremembe, ki so se dogajale v umetnosti v začetku 20. stoletja – prelom s tradicijo –, se kažejo tudi v postavitvah skulptur v odprttem prostoru. V prvi polovici 20. stoletja se pojavi nov koncept: park skulptur. Skulptura izstopi iz galerije, najprej v vrt skulptur muzeja MoMa v New Yorku (Beneš, 1994), kasneje pa se pojavi tudi v vrtovih drugih galerij, na primer Neue Nationalgalerie v Berlinu. Nastanek novega koncepta je vezan na novo pojavnost in pomen modernistične skulpture, razlike med novim konceptom rabe skulpture v prostoru zunaj galerije (odprttem prostoru) in tistimi iz preteklih obdobij (antika, renesansa, barok ipd.) pa so predvsem v načinu postavitev v odprti prostor in v pojavu novega tipa parka oz. vrta skulptur (vezanih na nastanek novega koncepta). Iz vrta skulptur (MoMa) se kasneje razvijejo parki skulptur, nekateri kot del muzejev ali pa kot samostojne »open air« zbirke skulptur na prostem. Ta novi tip je nastal na različne načine, bodisi iz zbirk zasebnih zbirateljev, na primer Kröller-Müller in Pepsico, bodisi kot zasebni vrt umetnikov, na primer vrtovi Henryja Moora, Dušana Džamonje in mnogih drugih, ki so svoje vrtove uredili v parke skulptur in nekatere kasneje odprli tudi za javnost, bodisi kot institucionalne muzejske zbirke na prostem. Na teh nekdanje Jugoslavije se je razvil še koncept t. i. <i>forma vive</i>, kiparskega delovišča in razstavišča. Problem, s katerim se diplomsko delo ukvarja, sta vprašanja, ali je pri postavljanju skulptur v tematskih parkih (in vrtovih) skulptur pomembno razmišljati o krajinskooblikovalskih vidikih postavitve in kako se z vidika oblikovanja krajine oz. parkovnega prostora opredeljevati do skulptur v odprttem prostoru tematskih parkov. Kako pomembno je pri tem upoštevati in razmišljati o oblikovanju parkovnega prostora in kakšna so likovna in oblikovalska načela pri umeščanju skulptur v odprti prostor in celovitem oblikovanju tematskega parka?</p>

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN	Dn
DC	UDC 712.2:730 (043.2)
CX	landscape architecture/sculpture/landscape design
AU	GIBIČAR, Barbara
AA	KUČAN, Ana (supervisor)
PP	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB	University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department of Landscape architecture
PY	2016
TI	SCULPTURE PARKS - A NEW TYPE OF RELATIONSHIP BETWEEN SCULPTURE AND LANDSCAPE OPEN SPACE
DT	Graduation Thesis (University studies)
NO	IX, 58 p., 67 fig., 61 ref.
LA	sl
AL	sl/en
AB	<p>Diploma thesis examines use of sculptures in sculpture parks and sculpture gardens. The changes that have taken place in art in the early 20th century - a break with tradition - also reflected in use of sculptures in landscape designs. At the beginning of the 20th century new concept emerged - the sculpture park. For the first time <i>modern</i> sculpture is used in exterior garden of MoMA museum in New York (Beneš, 1994). This later appears in the gardens of other galleries, such as the Neue Nationalgalerie in Berlin. The emergence of the new concept is linked to the new meaning of Modernist sculpture. The difference in use of sculptures is most visible comparing new sculpture garden concept with those of previous historic gardens (Antiquity, Renaissance, Baroque, etc.). After the first example of the sculpture garden (MoMA) later developed sculpture parks, some as part of the museum or as a separate "open air" collection of sculptures outdoors. This new type of park is created in a variety of ways, from private collectors, such as Kröller-Müller and Pepsico, or as a private gardens of artists like Henry Moore, Dušan Džamonja and many others sculptors (some of them were later opened to the public), or as museum outdoor collections. In the former Yugoslavia new concept emerged so-called <i>Forma Viva</i>, sculpture symposium. The problem of diploma is the question whether is it important to think about landscape design in sculpture gardens and parks, and be critical about the use of sculptures in it. How are sculpture parks designed, and what are the principles of design and the use of sculptures.</p>

KAZALO VSEBINE

KLJUČNA INFORMACIJSKA DOKUMENTACIJA.....	III
KEY WORDS DOCUMENTATION.....	IV
KAZALO VSEBINE.....	V
KAZALO SLIK.....	VII
1 UVOD	1
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA.....	2
1.2 DELOVNE HIPOTEZE	2
1.3 CILJI DELA	3
1.4 METODE DELA.....	3
2 UMETNOSTNOZGODOVINSKO OZADJE	5
2.1 KIPARSTVO.....	5
2.2 SKULPTURA V 20. STOLETJU	7
2.2.1 Modernistična plastika.....	7
2.2.2 Landart	8
2.2.3 Forma viva.....	9
3 NASTANEK IN RAZVOJ KONCEPTA PARKA SKULPTUR	12
3.1 PRVI PRIMERI UMEŠČANJA SKULPTUR V ODPRTI PROSTOR.....	12
3.2 NASTANEK KONCEPTA VRTA SKULPTUR.....	15
3.2.1 MoMa – 1939	15
3.2.2 Nova narodna galerija v Berlinu (Neue Nationalgalerie) – 1968	18
3.3 RAZVOJ VRTA SKULPTUR V PARK SKULPTUR	20
3.3.1 Kröller-Müller – 1961	21
3.3.2 Louisiana Museum – 1958	24
3.3.3 Storm King Art Center – 1966	26
3.3.4 Pepsico – 1971	29
3.3.5 Yorkshire – 1977	29
3.3.6 Minneapolis Sculpture Garden – 1988	30
3.3.7 Gibbs Farm – 1991	32
3.3.8 Povzetek analize parkov skulptur	32
3.4 ZASEBNI VRTOVI UMETNIKOV	34

3.4.1 Henry Moore – 1940	34
3.4.2 Džamonja, park skulptur – 1970	36
3.4.3 Povzetek vrtov skulptur zasebnih umetnikov	37
3.5 SODOBNI PRIMERI PARKOV SKULPTUR – 21. stoletje.....	37
3.5.1 Austrian Sculpture Park – 2000	37
3.5.2 Olympic Sculpture Park – 2007	39
3.5.3 Ekebergparken Sculpture Park – 2013	40
3.5.4 Povzetek analiz sodobnih parkov skulptur	41
3.6 PRIMERJAVA PRVIH PARKOV SKULPTUR S SODOBNIMI PRIMERI PARKOV SKULPTUR	41
3.7 PROSTORSKA IN LIKOVNA NAČELA.....	42
3.8 OBLIKOVANJE PROSTORA ZA VRTOVE IN PARKE SKULPTUR.....	45
3.8.1 Primerjava z galerijo	46
3.9 TIPOLOGIJA POJAVLJANJA SKULPTUR V ODPRETEM PROSTORU	46
4 SKLEP	48
5 POVZETEK	50
6 VIRI	51
6.1 CITIRANI VIRI	51
6.2 DRUGI VIRI	58
ZAHVALA	

KAZALO SLIK

Slika 1: Kip Marka Avrelijja v Rimu na Kapitolskem griču, okoli 173 po Kr. (Mauldin, 2016)	6
Slika 2: Canopus – vrt Hadrijanove vile v Tivoliju, okoli 120–138 po Kr. (AP Art History Study Guide, 2010)	6
Slika 3: Baročni Versailles (Digitick Paris Travel, 2016)	7
Slika 4: Shema rabe skulptur v zgodovinskih vrtovih na primeru antike, renesanse in baroka.....	7
Slika 5: Robert Irving Smithson, <i>Spiral Jetty</i> , 1970 (Meyer, 2016).....	9
Slika 6: <i>Forma viva</i> , Portorož (Kraji.eu, 2007)	10
Slika 7: <i>Forma viva</i> , Kostanjevica na Krki – les, 1961 (Kraji.eu, 2007)	11
Slika 8: <i>Forma viva</i> , Kostanjevica na Krki – les, 1961 (Kraji.eu, 2007)	11
Slika 9: Donnell garden, Thomas Church, 1948. Avtorica skulpture: Adaline Kent (Great!Landscapes, 2014)	12
Slika 10: Garrett Eckbo, Edmunds garden 1956 (University of California, 2010)	12
Slika 11: Christopher Tunnard, vrt Bentley Wood iz leta 1939 (Saussex, Anglija) s skulpturo Henryja Moora (Dell & Wainwright, 2016).....	13
Slika 12: Burle Marx, Cavanelas House, Pedro do Rio, Rio de Janeiro state, 1954 (Harpur, 2011)	13
Slika 13: Shema primerjave rabe skulpture v zgodovinskem vrtu in postavitev modernistične skulpture v zasebnem vrtu.	14
Slika 14: Levo, odnos dvorec – skulpture v baročnem vrtu, in desno, hiša – skulptura v modernistični zasnovi vrta.	14
Slika 15: Načini postavljanja skulptur v odprt prostor v prvi fazи vrtu MoMe iz leta 1939.	15
Slika 16: MoMa, 1. faza iz leta 1939 (Beneš, 1994)	16
Slika 17: Tloris MoMe, 1. faza iz leta 1939 (Beneš, 1994).....	16
Slika 18: Shema – območje vrta MoMe iz 2. faze iz leta 1953 (Beneš, 1994)	17
Slika 19: Tloris vrta MoMe iz 2. faze iz leta 1953 (Beneš, 1994).....	17
Slika 20: Vrt skulptur MoMe, kot ga je zasnoval Philip Johnson (Sermoneta, 2014)	18
Slika 21: Vhod v Neue Nationalgalerie v Berlinu iz leta 1968 (Lazcano Iriondo, 2014) ...	19

Slika 22: Vrt skulptur v Neue Nationalgalerie v Berlinu iz leta 1968 (Sakharov, 2012)....	19
Slika 23: Tloris in prerez Neue Nationalgalerie. 1 – vhod, 2 – garderoba, 3 – razstavni prostor, 4 – inštalacijski jašek, 5 – vrt (Studio Esinam, 2016).....	20
Slika 24: Prehod skulpture iz galerijskega prostora v galerijski vrt in nato v park skulptur.	21
Slika 25: Levo, oblikovanje ozadja iz vrta MoMe iz leta 1939; desno, oblikovanje podprostora za skulpturo z zeleno nišo iz grmovnic in dreves.	21
Slika 26: Kröller-Müller, Lucio Fontana, <i>Spatial concept »Natura«</i> , 1959–1960 (VanderKaay, 2015).....	22
Slika 27: Kröller-Müller, Marta Pan, 1923–2008, Sculpture flottante »Otterlo«, 1960–1961 (Livingston-Gray, 2007)	22
Slika 28: Kröller-Müller, Mark Di Suvero, <i>K-piece</i> , 1972 (Jules, 2012)	23
Slika 29: Kröller-Müller, Jean Dubuffet, <i>Jardin d'email</i> , 1974 (Tomas, 2007).....	23
Slika 30: Louisiana Museum, avtor obeh skulptur je Alexander Calder; levo, <i>Nervures minces</i> , 1963; desno, <i>Little Jane-Waney</i> , 1976 (Zumpano, 2012)	25
Slika 31: Louisiana Museum, Henry Moore, <i>Reclining Figure No. 5</i> , 1963–64 (Cvetkovic, 2012)	25
Slika 32: Razmerje med velikostjo skulpture in praznim prostorom okoli nje.	26
Slika 33: Shema levo, tloris; in desno, pogled z izpostavljenega lega skulpture tam, kjer je teren razgiban.	27
Slika 34: Storm King Art Center, skulpture so razporejene v ustreznih odmikih druga od druge, na izpostavljenih legah, tako da izstopajo. Kontrast z okolico je dosežen tudi z barvo, obliko, teksturo in svetlostjo skulpture (Kerr, 2014)	27
Slika 35: Storm King Art Center, Mark di Suvero, <i>Pyramidian</i> , 1987–1998 (Feet of Clay, 2012)	28
Slika 36: Storm King Art Center. Alexander Liberman, <i>Iliad</i> , 1974–76 (Gwenavaisl, 2011)	28
Slika 37: Pepsico Garden. Henry Moore, <i>Double Oval</i> , 1966 (WalkingGeek, 2006).....	29
Slika 38: Yorkshire Park ima eno največjih kolekcij bronastih kipov Moora v Evropi (McNally, 2015).....	30

Slika 39: Minneapolis Sculpture Garden. Claes Oldenburg in Coosje van Bruggen, <i>Spoonbridge and Cherry</i> , 1985–1988 (Brown, 2012)	31
Slika 40: Minneapolis Sculpture Garden, 1988–1992, Minneapolis (Lesmanalim, 2008) .	31
Slika 41: Gibbs Farm 1991. Neil Dawson, <i>Horizons</i> , 1994 (Hacking, 2015)	32
Slika 42: Primer zasaditve homogenega ozadja vegetacije, tako da ta tvori enotno teksturo, na katero se »izriše« skulptura, park skulptur Kröller-Müller (Becker, 2007)	33
Slika 43: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, <i>Double Oval</i> , Perry Green, 1966 (Ross, 2009)	34
Slika 44: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, <i>Large Reclining Figure</i> , Perry Green, 1984 (Xorge, 2014).....	35
Slika 45: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, <i>Sheep piece</i> , Perry Green, 1971–1972 (Cairokeb, 2014)	35
Slika 46: Dušan Džamonja, <i>LXX–MX</i> , Vrsar, 1970 (Reinhardt, 2000)	36
Slika 47: Dušan Džamonja, <i>LXX–MX</i> , Vrsar, 1970 (BockoPix, 2011)	36
Slika 48: Austrian Sculpture Park, Gradec, 2000 (Zöch in sod., 2005: 56)	37
Slika 49: Austrian Sculpture Park, Gradec. Nancy Rubins, <i>Airplane Parts and Hills</i> , 2003 (Siepmann, 2016)	38
Slika 50: Austrian Sculpture Park, Gradec (Ar, 2015)	38
Slika 51: Olympic Sculpture Park, Seattle, 2007. Levo, Richard Serra, <i>Wake</i> ; desno, Alexander Calder, <i>Eagle</i> (Weiss/Manfredi, 2016).....	39
Slika 52: Olympic Sculpture Park, 2007. Alexander Calder, <i>Eagle</i> , 1971 (Spinstah, 2012)	39
Slika 53: Sculpture Park Ekeberg. Louise Bourgeois, <i>The Couple</i> , 2003 (Ekebergparken, 2016)	40
Slika 54: Sculpture Park Ekeberg. Dodaten program, namenjen plezanju (Oslo Summerpark, 2013).....	40
Slika 55: Joga v Olympic Sculpture Parku (Seven, 2015)	41
Slika 56: Primer uporabe principa, skulptura na izpostavljeni legi z modrim ozadjem v sodobnjem parku skulptur Austrian Sculpture Park (Graz, 2016)	42
Slika 57: Primeri rabe skulptur v zgodovinskih vrtovih (levo) in vrtu skulptur (desno)....	43
Slika 58: Versailles – baročni vrt (Monceau, 2011).....	43
Slika 59: Vrt MoMe iz leta 1953 (MoMa, 2016)	44

Slika 60: Austrian Sculpture Park, Gradec (Austrian Sculpture Park, 2015).....	44
Slika 61: Olympic Sculpture Park, 2007. Alexander Calder, <i>Eagle</i> , 1971 (Calta, 2011) ...	45
Slika 62: Prevladujoč tip postavitve skulpture je tip a – »klasična« statična postavitev skulpture na terenu ali vodni površini.....	46
Slika 63: Tip b – skulptura za svoje »delovanje« izkorišča naravne dejavnike, na primer veter.....	47
Slika 64: Tip c – skulptura je del terena.	47
Slika 65: Tip d – <i>landart</i> kot samosvoj tip.	47
Slika 66: Socrates Sculpture Park v New Yorku (Purewow, 2015)	49
Slika 67: Sculpture Park Ekeberg. Dodaten program, namenjen plezanju (Rasborg, 2015)	49

1 UVOD

Namen diplomskega dela je raziskati odnos med skulpturami, ki so razstavljene na prostem, in odprtih prostorih, v katerem so umeščene. Za analizo postavitev je najbolj primeren tip parka skulptur – oblika parka, kjer je umeščeno večje število skulptur.

Delo razišče tipologijo in strukturne vzorce pojavitve skulptur na prostem skozi različne primere parkov skulptur, nastanek novega koncepta »vrta skulptur« in njegov nadaljnji razvoj v nov tip parka. Za razumevanje tematike je poglavito poznavanje umetnostnozgodovinskega ozadja in razjasnitve razlik med rabami skulpture v različnih tipih parkov.

Kiparstvo je eden najstarejših umetniških medijev. Pojavlja se v vseh civilizacijah v vseh obdobjih od prazgodovine do danes. Prisotno je v različnih oblikah od malih, vsakdanjih predmetov, do monumentalnih skulptur, tako v javnem kot zasebnem prostoru. Prvi znani primeri iz kiparstva so iz časa prazgodovine (pred 25.000 leti), ko se po vsej današnji Evropi pojavijo kipci Vener, ženskih figur s poudarjenimi ženskimi atributi kot simbol plodnosti. Najbolj znana je Willendorfska Venera iz Avstrije, pojavljajo pa se tudi v Franciji (Lespugue), Italiji (Grimaldi) in Ukrajini (Gagarin) (Debicki in sod., 1998: 8–9).

Prav tako se v prazgodovini pojavijo postavitve večjih skulptur v odprtem prostoru. Po navadi so postavljene na svetih krajinah, na primer Tanum, pokopališče Vikingov na Švedskem, ali izklesane stilizirane glave Moai na Velikonočnih otokih. Čeprav za nekatere prazgodovinske skulpture v zunanjem prostoru ne vemo točno, zakaj so nastale, je jasno, da so že v preteklosti s svojo prisotnostjo prostor zaznamovale in ga s tem simbolično ločile od preostalega prostora. Členitvena vloga skulpture se je skozi zgodovino spremojala, za diplomsko delo pa je z vidika rabe skulpture v prostoru bistveno dogajanje v umetnosti v začetku 20. stoletja, ki je vezano na nastanek modernistične skulpture. Ta je povezana z nastankom »vrta skulptur«.

Delo obravnava skulpture, kipe oz. plastike. Muhovič (2015: 344–345) v *Leksikonu likovne teorije* navaja, da je »kiparstvo panoga likovne umetnosti, v kateri ustvarjalec duhovne vsebine izraža z artikulacijo tridimenzionalnih oblik (teles, volumnov) in njihovim prostorskim aranžmajem (kompozicija)«. Izraze kip, skulptura in plastika priznava kot sinonime, v *Leksikonu likovne teorije* definira skulpturo kot »kiparsko oblikovanje trdih materialov in rezultat tega oblikovanja imenujemo skulptura«, plastiko pa kot »kiparsko oblikovanje mehkih materialov«. Za delo način nastanka skulpture oz. kipa nima pomena, saj se ukvarja z njegovo rabo in postavitvijo v odprti prostor, zato izraza tudi sama obravnava kot sinonima.

Pri delu se bom omejila na zahodno kiparstvo. Za razumevanje tematike je treba razjasniti razliko med rabo skulpture v zgodovinskih vrtovih in parkih (antični, renesančni, baročni) in prvimi primeri parkov (in vrtov) skulptur (vezanih na modernistično plastiko). Večina primerov, ki jih bom podrobnejše obravnavala, so modernistične skulpture, ki so tesno povezane z nastankom koncepta vrta skulptur. Del diplomskega dela so pregled prvih primerov vrtov skulptur, razjasnitve nastanka novega tipa parka in njegov nadaljnji razvoj.

V diplomskem delu bom obravnavala tudi nekaj prvih primerov vrtov s skulpturo, vendar pa so za razjasnitve in izpeljavo tipov pojavljanja skulptur in nadaljnjo izpeljavo smernic oblikovanja prostora poglaviti parki skulptur, saj zajemajo večje število kiparskih del. Predmet diplomskega dela pa niso spomeniki, saj imajo ti samosvoje pomene in namene postavljanja.

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Spremembe, ki so se dogajale v umetnosti v začetku 20. stoletja – prelom s tradicijo –, se kažejo tudi v postavitvah skulptur v odprtem prostoru. V prvi polovici 20. stoletja se pojavi nov koncept: park skulptur. Skulptura izstopi iz galerije, najprej v vrt skulptur muzeja MoMa v New Yorku (Beneš, 1994), kasneje pa se pojavi tudi v vrtovih drugih galerij, na primer Neue Nationalgalerie v Berlinu. Nastanek novega koncepta je vezan na novo pojavnost in pomen modernistične skulpture, razlike med novim konceptom rabe skulpture v prostoru zunaj galerije (odrtem prostoru) in tistimi iz preteklih obdobij (antika, renesansa, barok ipd.) pa so predvsem v načinu postavitve v odprti prostor in v pojavu novega tipa parka oz. vrta skulptur (vezanih na nastanek novega koncepta). Iz vrta skulptur (MoMa) se kasneje razvijejo parki skulptur, nekateri kot del muzejev ali pa kot samostojne »open air« zbirke skulptur na prostem. Ta novi tip je nastal na različne načine, bodisi iz zbirk zasebnih zbirateljev, na primer Kröller-Müller in Pepsico, bodisi kot zasebni vrt umetnikov, na primer vrtovi Henryja Moora, Dušana Džamonje in mnogih drugih, ki so svoje vrtove uredili v parke skulptur in nekatere kasneje odprli tudi za javnost, bodisi kot institucionalne muzejske zbirke na prostem. Na tleh nekdanje Jugoslavije se je razvil še koncept t. i. *forma vive*, kiparskega delovišča in razstavišča.

Problem, s katerim se diplomsko delo ukvarja, sta vprašanji, ali je pri postavljanju skulptur v tematskih parkih (in vrtovih) skulptur pomembno razmišljati o krajinskooblikovalskih vidikih postavitve in kako se z vidika oblikovanja krajine oz. parkovnega prostora opredeljevati do skulptur v odprtem prostoru tematskih parkov. Kako pomembno je pri tem upoštevati in razmišljati o oblikovanju parkovnega prostora in kakšna so likovna in oblikovalska načela pri umeščanju skulptur v odprti prostor in celovitem oblikovanju tematskega parka?

Teze in ugotovitve so nastale z iskanjem primerov dobre prakse in analizo primerov postavitev.

1.2 DELOVNE HIPOTEZE

Vrt MoMe je prvi primer umestitve več skulptur (vezanih na modernistično plastiko) v odprti prostor – prvi vrt skulptur. Tako ga opredeli Mirka Beneš (1994) v članku *Inventing a Modern Sculpture Garden in 1939 at the Museum of Modern Art, New York*. Iz vrta, ki je del galerije, se razvije nov tip – park skulptur, in sicer kot samostojna oblika parka. Prvi primeri parkov skulptur v večini nastanejo iz zasebnega zbirateljstva kot samostojni park

ali del muzeja oz. galerije in so odprti za javnost. Nadaljnji razvoj kaže, da se oblika uspešno prenese tudi v odprt javni prostor.

Skulptura je v odnosu do odprtega prostora v kontrastnem razmerju. Kontrast je dosežen s svetlostjo, obliko, teksturo, barvo. Večina skulptur v odprtem prostoru je večjega merila. Krajina oz. odprt prostor lahko, tako kot galerijski prostor, zagotavlja neutralno ozadje. Prostor, kjer so postavljene skulpture, je praviloma »zadržano oblikovan« tako, da krajinski elementi ne izstopajo oz. da skulpture dopolnjujejo.

Čeprav ni bistvenih razlik v postavitvah skulptur med prvimi primeri parkov in sodobnimi primeri, se konec 20. in začetek 21. stoletja v javnih parkih skulptur dodajajo tudi programi, ki niso nujno povezani z umetnostjo, izobraževanjem ali kulturnimi prireditvami.

Tipologija, ki se pojavi v prvih primerih postavitev skulptur na prostem, se do danes ni bistveno spremenila, prav tako se ni bistveno spremenilo oblikovanje prostora, v katerem je skulptura umeščena.

1.3 CILJI DELA

Cilji dela so:

- ugotoviti, kako so skulpture postavljene v odprt prostor;
- kakšno je, če je, oblikovanje celovitega prostora, in izluščiti morebitna pravila;
- ugotoviti, ali obstaja tipologija umeščanja skulptur v odprt prostor in ali je mogoče oblikovati skupne smernice za oblikovanje parkov skulptur in postavitev posameznih skulptur v prostor;
- raziskati nastanek, razvoj in oblikovne značilnosti parka skulptur kot posebnega parkovnega tipa;
- izpeljati prostorska in likovna načela za oblikovanje odprtega prostora parkov skulptur;
- analizirati načine postavljanja skulptur v odprt prostor ter izpeljati in utemeljiti tipologijo, če jo prepoznamo.

1.4 METODE DELA

Bistvena je primerjava razlik v postavljanju skulptur v zgodovinskih parkih s parki skulptur. Delo najprej razjasni razlike med rabo skulpture kot sestavnega člena zasnove višjega reda v zgodovinskih parkih (antični, renesančni, baročni) in prvimi primeri vrtov oz. parkov skulptur (vezanih na modernistično plastiko), v katerih skulptura nastopa kot avtonomno umetniško delo oz. ni več rabljena kot neodtujljivi člen neke prostorske celote višjega reda, temveč je prostorska celota višjega reda podrejena predstavitvi skulpture kot

avtonomnega umetniškega dela oz. je od nje neodvisna. Razlike v vlogi in pomenu skulpture se tako kažejo tudi v postavitvah v odprtih prostorih.

Analizirala sem nastanek novega koncepta vrta skulptur na primeru MoMa (Beneš, 1994) in nadaljnji razvoj v park skulptur.

Analizirala sem prve prakse postavitev skulptur v muzeje in galerije MoMa, Neue Nationalgalerie, Kröller-Müller, Louisiana Museum, Storm King Art Center, Pepsico in druge. Pregledala sem, kakšni so načini postavljanja skulptur v odprtih prostorih, in kako je, če je, oblikovan prostor parka. Pregledala oz. analizirala sem tudi primere sodobne prakse parkov skulptur in jih primerjala s prvimi primeri.

Metode dela:

- pregled umetnostnozgodovinskega ozadja in glavnih prelomnic, ki se navezujejo na temo diplomskega dela (razvoj skulpture, *landart, forma viva*);
- analiza prvih primerov rabe skulptur v odprtem prostoru;
- primerjava rabe skulptur v zgodovinskih vrtovih in parkih skulptur;
- raziskava nastanka koncepta vrta skulptur in njegov nadaljnji razvoj v nov tip parka skulptur;
- analiza primerov sodobne prakse rabe skulptur v odprtem prostoru in primerjava s prvimi parki skulptur;
- izpeljava prostorskih in likovnih načel za oblikovanje in postavitev skulptur v odprtih prostorih;
- izpeljava tipologije pojavljanja skulptur v odprtem prostoru in odstopanja tipov.

2 UMETNOSTNOZGODOVINSKO OZADJE

Tema se navezuje na dela zahodne umetnosti, za razumevanje nastanka parka skulptur pa je poglavitno dogajanje v umetnosti v začetku 20. stoletja, ki se navezuje na celotno umetnost in s tem tudi na razvoj kiparstva. Namen diplomskega dela ni opredeljevati se do kiparskih del, vendar pa je za razumevanje in nastanek pojava parka skulptur treba razjasniti razliko med rabo skulpture v odprttem prostoru (vezano na modernistično plastiko) in skulpturo, rabiljeno v zgodovinskih parkih. Spomeniške skulpture so zaradi namena in pomenov, ki jih nosijo, izključene iz obravnave.

2.1 KIPARSTVO

Jacek Debicki in sod. (1998) so v učbeniku *Zgodovina slikarske, kiparske in arhitekturne umetnosti* zapisali, da se kiparstvo pojavi v prazgodovini v starejši kameni dobi (paleolitiku). V odprttem prostoru se skulpture pojavijo že v prazgodovini, pogosto kot obeležja svetišč in grobov. Skale, vkopane v teren na pokopališču Tanum na Švedskem, so nastale v bronasti dobi približno 1.600 pr. Kr. kot stilizirane podobe z raznoliko motiviko, simboli za rituale in magične obrede. Znan je tudi primer kipov na Velikonočnih otokih, katerih namen ni točno znan, lahko sklepamo le, da so bili po vsej verjetnosti ti prostori svečani in namenjeni točno določenim obredom in ritualom. Izbrana postavitev na vidni in izpostavljeni lokaciji kaže na to, da so imeli kipi v odprttem prostoru simbolen pomen. S prostorskoga vidika pa prostor členijo in strukturirajo, tako da se loči od preostalega prostora.

Pomembna prelomnica v zgodovini kiparstva je antika. V antični Grčiji se začnejo prve teoretične razprave o umetnosti – njenem bistvu oz. resnici. V antiki se razvije ideja, da je umetnost posnemanje narave – *mimesis*, model za lepoto je narava. Grško kiparstvo predstavlja osnovo kasnejši rimske antike in renesansi. Ideja, da je umetnost *mimesis*, je še danes glavna pri razpravi, kaj umetnost je, in služi kot referenca, saj se nanaša na njeni bistvo in s tem vpliva tudi na razvoj skulpture. Za kiparstvo do 20. stoletja velja, da posnema naravo, medtem ko v 20. stoletju umetnost doseže t. i. *avtonomijo*.

V antiki ima skulptura v odprttem prostoru pomembno vlogo, v Grčiji kot del templjev, v obdobju rimske antike pa med drugim prevzame funkcijo poveličevanja in javne propagande. V obdobju Rima kiparstvo doživi razcvet, kipi postanejo del javnih in zasebnih odprtih prostorov. Skulpture so v antičnih zasnovah uporabljeni kot členitveni element v praviloma simetričnih zasnovah. Kadar je v odprttem prostoru le ena skulptura, je ta uporabljeni kot akcent, primer je kip na Sliki 1.

Slika 1: Kip Marka Avrelija v Rimu na Kapitolskem griču, okoli 173 po Kr. (Mauldin, 2016)

V zasebnih vrtovih plebejcev se pojavljajo skulpture, po navadi gre za večje število, z mitološko motiviko, kot kaže Slika 2, ki prikazuje vrt Canopus v sklopu Hadrijanove vile v Tivoliju. Skulpture v vrtu imajo pomembno členitveno vlogo v simetrični zasnovi, skupaj z drugimi vrtnimi elementi tvorijo zaključeno celoto.

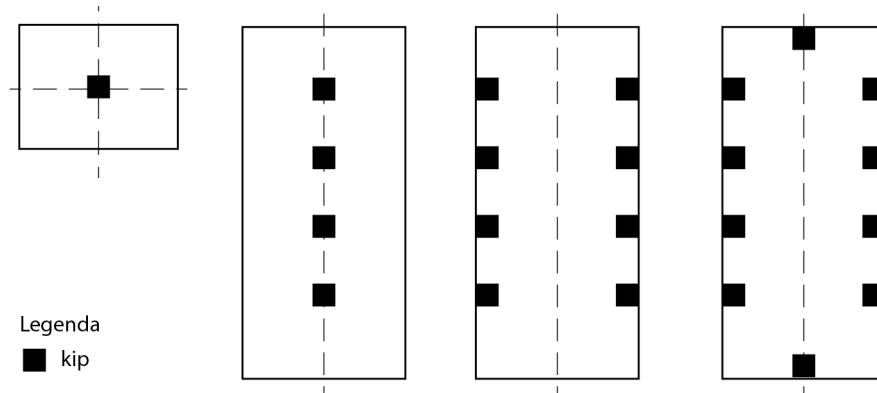
Slika 2: Canopus – vrt Hadrijanove vile v Tivoliju, okoli 120–138 po Kr. (AP Art History Study Guide, 2010)

Slika 3 prikazuje rabo skulptur v Versaillesu – baročni primer vrta z večjim številom skulptur v krajinski zasnovi. Ne glede na to, ali so bili kipi v javnih ali zasebnih odprtih

prostorih, je njihova členitvena vloga vedno podrejena redu, tako kot vsi drugi vrtni elementi skupaj tvorijo nerazdružljivo zaključeno celoto. Krajinske zasnove v zgodovinskih parkih in vrtovih so praviloma simetrične, skulpture pa so ne glede na število postavljene osno ali centralno simetrično, kot kaže Slika 4.

Slika 3: Baročni Versailles (Digitick Paris Travel, 2016)

Slika 4: Shema rabe skulptur v zgodovinskih vrtovih na primeru antike, renesanse in baroka.

2.2 SKULPTURA V 20. STOLETJU

2.2.1 Modernistična plastika

V knjigi *Sculpture* Duby in sod. (2006: 949) ugotavlja, da čeprav se je pridevnik *moderen* dodajal vsakemu novemu obdobju po pozni antiki, se danes nanaša na prehod umetnosti s konca 19. na začetek 20. stoletja, in sicer na t. i. moderno umetnost. Glede na spremembe, ki so se zgodile v umetnosti, se zdi takšno poimenovanje najbolj smiselno prav za umetnost na prehodu z 19. na 20. stoletje, saj nakazuje konec obdobja *fin de siècle*, prihod *art nouveauja* in modernizma. Obdobje predstavlja prekinitev tradicionalnega pogleda na umetnost – *mimesis*. Umetniška dela dosežejo t. i. avtonomijo, kar pomeni, da predstavljajo sama sebe, to pa se med drugim pokaže tudi v rabi skulpture v odprttem prostoru.

Duby in sod. (2006: 949) navajajo, da glede na spremembe v dojemanju tega, *kaj je* umetnost, je prišel v veljavno nov izraz, in sicer moderna skulptura ali plastika od leta 1905, medtem ko obdobje 1950 označuje prehod od moderne do sodobne skulpture.

Načela postavljanja moderne skulpture v odprttem prostoru so najbolj vidna pri primerjavi prostorskih načel s skulpturami v zgodovinskih vrtovih, kjer je bila skulptura rabljena kot element v zasnovi, podrejen celoti (Slika 4), katerega glavni namen je bil sporočilnost. Avtonomija modernistične skulpture se v odprttem prostoru pokaže skozi novo členitveno funkcijo, kjer ta ohrani »samosvojost« v odnosu do zasnove, tako da je uporabljena na način, da izstopa – kot akcent.

2.2.2 Landart

V knjigi *Land Art* avtor Michael Lailach (2007: 7–8) navaja, da je bil leta 1969 na nemškem programu predvajan film *Land Art*, ki je prikazoval dela osmih umetnikov na različnih lokacijah v odprttem prostoru. Producent in snemalec Gerry Scum je raziskoval nove možnosti umetniškega izražanja, film je bil predstavljen kot »razstava na televiziji« o skupini ameriških in evropskih umetnikov, ki so začeli uporabljati nove nekonvencionalne tehnike in materiale za svoje umetniške izdelke. Del krajine ali kar krajina sama je postala umetniško delo, s tem pa je delo dobilo večje razsežnosti. Značilnost *landarta* je »site specific«, kar pomeni, da delo nastane na lokaciji, ko je zaključeno, postane del lokacije in se ga ne da prenesti drugam. Umetniškega dela zaradi velikosti in »pritrjenosti« na lokacijo ni bilo mogoče razstaviti v galeriji, kar je mogoče razumeti tudi kot kritiko umetniških institucij – muzejev in galerij, ki na umetniško delo gledajo predvsem skozi ekonomske interese.

Zaradi preseka različnih področij (arhitekture, krajinskega oblikovanja in oblikovanja), na katera posega *landart*, kritiki niso bili popolnoma prepričani, kam bi ga uvrstili. Ameriška umetnostna kritičarka Rosalind Krauss je za ta pojav skovala izraz »sculpture in the expanded field«.

Muhovič (2015: 395) v *Leksikonu likovne teorije* definira *landart* kot umetnost v mediju zemljišča oz. pokrajine oz. *Earthworks*. Je eksperimentalna oblika umetnosti, ki se je pojavila v ZDA v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih, njeno bistvo pa je artikulacija monumentalnih prostorskih form v naravnem prostoru.

Ogrin (2010: 283) v knjigi *Krajinska arhitektura* izpostavi nekatere probleme pri umeščanju *landarta* v javni prostor in ugotavlja, da je v nekaterih primerih smiseln, nikakor pa ne takrat, ko vskoči tam, kjer bi bilo bolj smiselno postaviti skulpturo, ali pa tam, kjer bi bilo bolj smiselno krajinsko urejanje prostora, ki bi bil uporaben.

Sama sem imela različne probleme pri uvrščanju *landarta* v tipologije oz. analiziranju del *landarta*, saj ta zajema raznolika dela, ki so lahko skulpture, preoblikovan teren (na primer umetno narejen polotok v obliki spirale – Slika 5), krošnje dreves, zavite v tkanino, ali kakršenkoli drug poseg v odprti prostor. Glavni problem v kontekstu diplomskega dela

predstavlja vprašanje, ali ga je mogoče obravnavati kot skulpturo. Ker ga zaradi raznolikosti del ni mogoče obravnavati samo kot skulpturo, je edino smiselno, da postane svoj tip.

Slika 5: Robert Irving Smithson, *Spiral Jetty*, 1970 (Meyer, 2016)

2.2.3 Forma viva

Forma viva je kiparsko srečanje/simpozij, na katerem umetniki iz različnih krajev ustvarjajo skulpture. Izdelki, narejeni v času simpozija, ostanejo v lasti organizatorjev, v zamenjo pa ti priskrbijo material za kiparjenje, v nekaterih primerih tudi prenočišče in hrano.

Prvi kiparski simpozij – *Forma vivo* – je pripravil Karl Prantl v kamnolому St. Margarethen v Avstriji leta 1959, ki sta se ga udeležila tudi slovenska kiparja Janez Lenassi in Jakob Savinšek. Dve leti kasneje, leta 1961, sta kiparja zasnovala prvi slovenski *forma vive* v Portorožu, na polotoku Seča (Slika 6) in v Kostanjevici na Krki (Slika 7 in 8). *Forma vive* v Sloveniji so bile zastavljene tako, da so kiparji uporabljali lokalne materiale, v Portorožu so skulpture kamnite, v Kostanjevici pa lesene. Sledile so še *forma vive* iz betona v Mariboru in litega železa v Ravnah na Koroškem, v današnjem času pa so nastale še v Makolah (mešani materiali) ter Izoli.

 Kraji.eu

Slika 6: *Forma viva*, Portorož (Kraji.eu, 2007)

Forma viva je zanimiva, ker dela nastajajo v prostoru, v katerem so kasneje tudi razstavljena. Skulpture so postavljene v odprto krajino, ki ni posebej oblikovana za postavljanje skulptur v prostor. Posegi v krajini so minimalni – košnja trave in ponekod osvetlitev skulptur. Skulpture so največkrat postavljene na trdnih ploskvah, na razgibanem ali ravnom terenu. Ni posebej izoblikovanih podprostorov za skulpture, na primer v obliki zelenih niš, prostor ni posebej oblikovan za postavitev skulptur, bistvena je postavitev skulptur na primerno lokacijo.

Slika 7: *Forma viva*, Kostanjevica na Krki – les, 1961 (Kraji.eu, 2007)

Slika 8: *Forma viva*, Kostanjevica na Krki – les, 1961 (Kraji.eu, 2007)

3 NASTANEK IN RAZVOJ KONCEPTA PARKA SKULPTUR

3.1 PRVI PRIMERI UMEŠČANJA SKULPTUR V ODPRTI PROSTOR

Prve primere umeščanja modernih skulptur sem zasledila v zasebnih vrtovih, kjer je po navadi le ena skulptura, ki je uporabljena kot akcent v zasnovi.

Primera Churchevega vrta Donnell iz leta 1948 (Slika 9) in Eckbovega vrta Edmunds iz leta 1956 (Slika 10) sta dva izmed prvih dokumentiranih poskusov umeščanja modernih skulptur v krajinsko zasnovovo v ZDA. Obe zasnovi sta tipični modernistični in se izogibata simetriji. Skulptura je uporabljena kot poudarek, postavljena v bazen.

Slika 9: Donnell garden, Thomas Church, 1948. Avtorica skulpture: Adaline Kent (Great!Landscapes, 2014)

Slika 10: Garrett Eckbo, Edmunds garden 1956 (University of California, 2010)

Dober primer umestitve skulpture je vrt Bentley Wood Christopherja Tunnarda iz leta 1939 (Slika 11), kjer je skulptura postavljena na konec vrta, tako da potegne pogled v krajino v ozadju (Anglija).

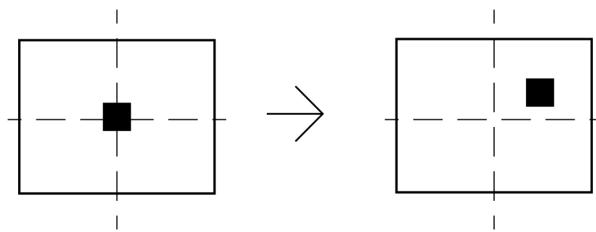
Slika 11: Christopher Tunnard, vrt Bentley Wood iz leta 1939 (Saussex, Anglija) s skulpturo Henryja Moora (Dell & Wainwright, 2016)

V virtu Cavanelas krajinskega arhitekta Burla Marxa iz leta 1954 je skulptura uporabljena na podoben način, tako da potegne pogled v daljavo, v krajino v ozadju (Slika 12).

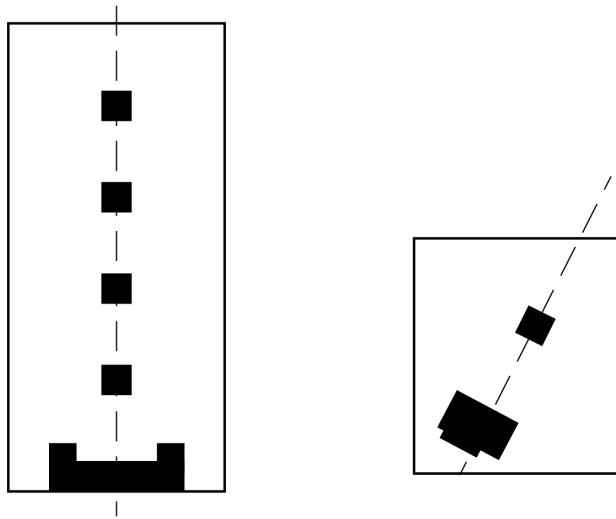
Slika 12: Burle Marx, Cavanelas House, Pedro do Rio, Rio de Janeiro state, 1954 (Harpur, 2011)

Način postavljanja moderne skulpture v odprtji prostor se bistveno razlikuje od načina postavljanja skulptur v zgodovinskih vrtovih. Slika 13 prikazuje shemo rabe skulpture v zgodovinskem in modernističnem vrtu. V zgodovinskem vrtu je skulptura postavljena centralno ali osno simetrično glede na zasnovno, je del celote (podrejena oblikovanju vrta). Centralna ali osna postavitev je odvisna tudi od oblike parcele – kadar gre za pravilne oblike (kvadrat, krog idr.), je skoraj vedno centralna. Modernistična skulptura je postavljena asimetrično glede na zasnovno, pogosto ima vlogo usmerjanja pogleda v točno določeno smer, kot na primer pri vrtu Churcha, Tunnarda ali Marxa, kjer potegne pogled v odprto krajino v ozadju. V obeh shemah je uporabljen kot akcent v zasnovi, vendar pa ima skulptura v modernističnem vrtu zaradi asimetrične lege večjo likovno težo v prostoru.

Slika 13: Shema primerjave rabe skulpture v zgodovinskem vrtu in postavitev modernistične skulpture v zasebnem vrtu.

Na novo se vzpostavi tudi odnos hiša – skulptura (Slika 14), ki pa se kaže skozi asimetrijo v modernistični zasnovi, kjer je začetek osi hiša, po tem pa je pogled usmerjen s skulpturo v krajino v ozadju, na primer vrt Tunnarda, Churcha in Marxa. To lahko primerjamo z baročnim vrtom, kjer se osno simetrično vzpostavi odnos dvorec – skulpture, ki je izražen v centralni osi, v središču katere je vedno dvorec.

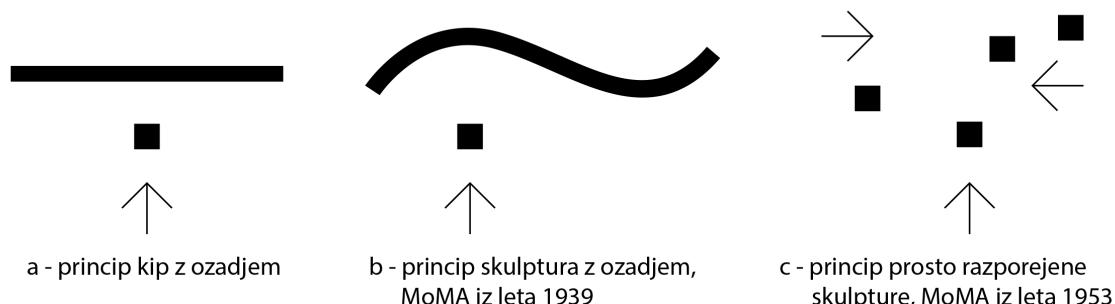
Slika 14: Levo, odnos dvorec – skulpture v baročnem vrtu, in desno, hiša – skulptura v modernistični zasnovi vrtu.

3.2 NASTANEK KONCEPTA VRTA SKULPTUR

3.2.1 MoMa – 1939

Kot v svojem članku *Inventing a Modern Sculpture Garden in 1939 at the Museum of Modern Art, New York* ugotavlja Mirka Beneš (1994), je nastanek koncepta vrta skulptur treba pripisati Barru in McAndrewu, ki sta leta 1939 zasnovala vrt MoMe v New Yorku za potrebe razstavljanja skulptur na prostem. Današnji vrt MoMe je posledica razvoja več različnih faz. Najpomembnejša je prva faza iz leta 1939, ko sta vrt zasnovala tedanji kurator John McAndrew in direktor Alfred H. Barr Jr. in s tem izumila koncept modernega vrt skulptur. V naslednji pomembni fazi je vrt preuredil Philip C. Johnson leta 1953 in razširitev med leti 1962–1964.

V prvi fazi vrta MoMe so skulpture razporejene po principu, ki je enak postavljanju v galeriji – princip a, kot ugotavlja tudi Beneš (Slika 15). Prostor je asimetrično oblikovan s konveksno-konkavnimi paneli iz trsja, ki služijo kot stene (princip b), pred katerimi stojijo skulpture, ki so še pretežno figuralne.

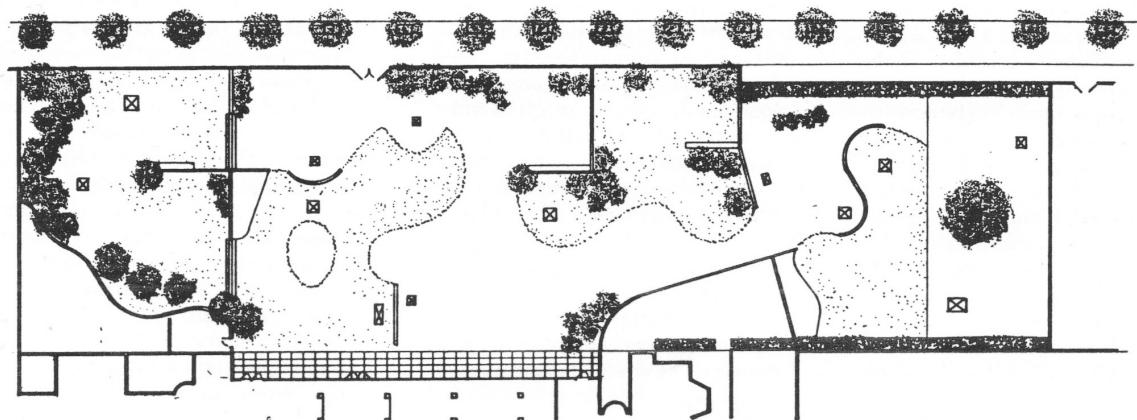

Slika 15: Načini postavljanja skulptur v odprtji prostorji v prvi fazi vrta MoMe iz leta 1939.

Prostor je bil dodatno členjen s konkavno-konveksnim vzorcem rumenih in rjavih peščenih površin (Slika 16 in 17). V vrtu so bila točkovno posajena vitka drevesa, le na dveh mestih so bila postavljena v gruče in večje mase, kot navaja Beneš (1994). Navdih za organsko zasnovo sta kuratorja črpala iz umetnosti nadrealizma in interierja iz tridesetih let in pot takrat uveljavljenem krajinskem arhitektu Burlu Marxu. S to preprosto ureditvijo sta prenesla težnjo po postavljivosti skulptur v zunanjji prostor in izumila prvi moderni vrt skulptur. Vrt je bil narejen v samo dveh tednih, otvoritev je bila leta 1939 v sklopu razstave Art in Our Time ob deseti obletnici MoMe in otvoritvi novega dela muzeja. Danes je iz prve faze vrta ostalo samo nekaj skulptur.

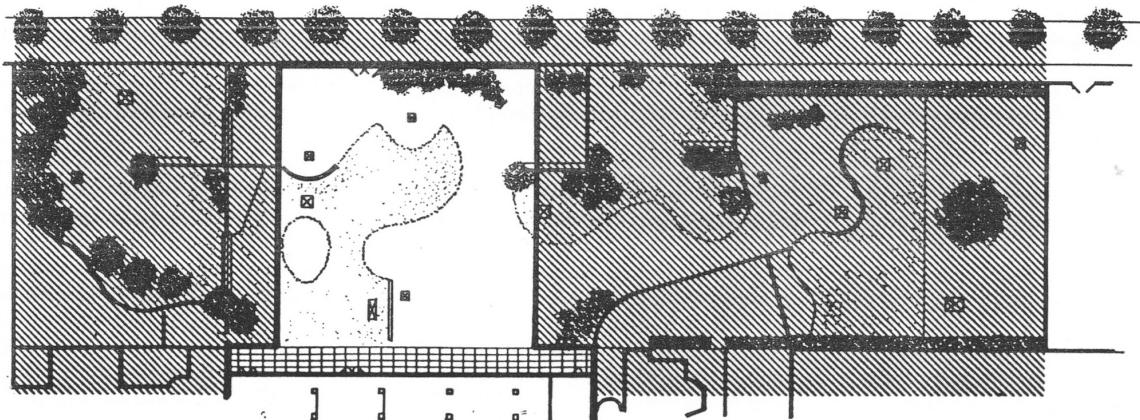
Slika 16: MoMa, 1. faza iz leta 1939 (Beneš, 1994)

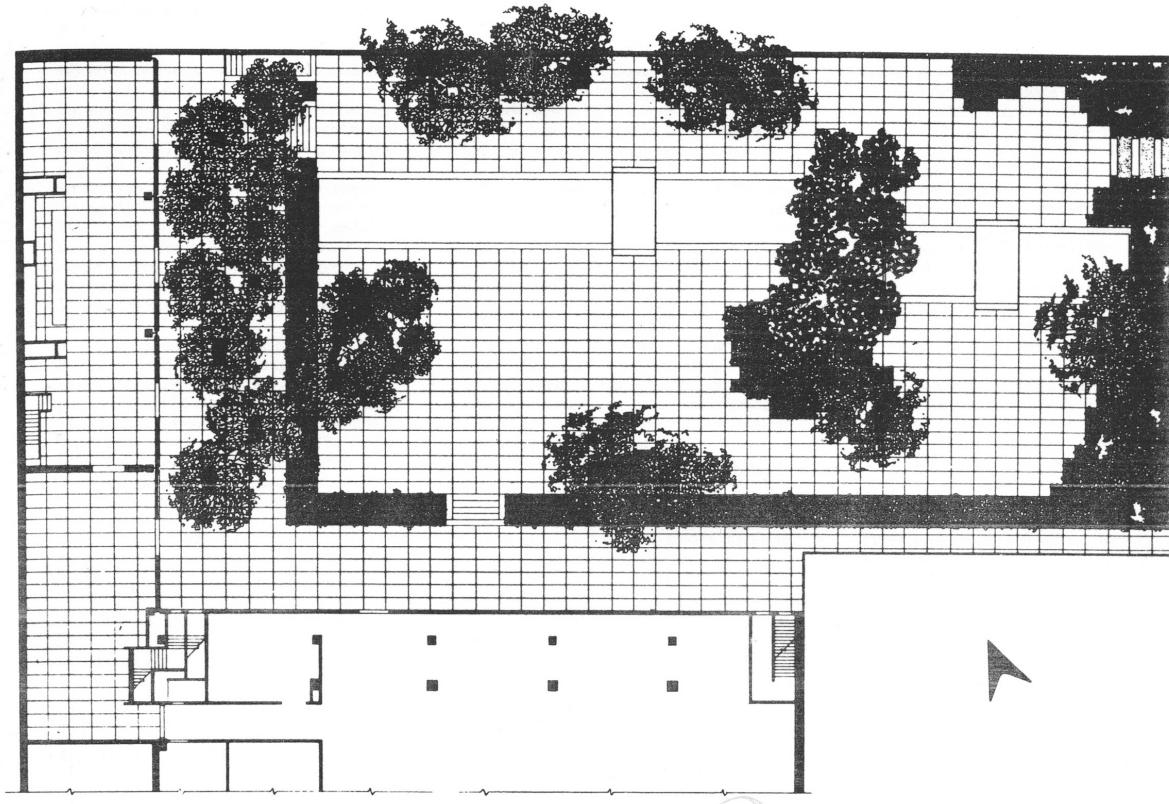
Slika 17: Tloris MoMe, 1. faza iz leta 1939 (Beneš, 1994)

Pod vodstvom arhitekta Philipa Johnsona v letu 1953 se je vrt ponovno prenovil. Površina vrta se je zmanjšala na približno tretjino površine iz prve faze (Slika 18). Johnson je vrt zasnoval po modernističnih načelih, izhajal je iz arhitekture Miesa van der Roha. Oblikoval ga je kot pravokotno, tlakovano dvorišče – *piazzo* v dveh nivojih (Slika 19 in 20). Višja terasa povezuje vzhodni in severni del objekta in je s stopnicami povezana s spodnjo teraso. Višinska razlika med terasama je urejena z ozelenjeno brežino. Čez spodnjo teraso potekata dva kanala, napolnjena z vodo. Vegetacija je razporejena v gručah, ki so

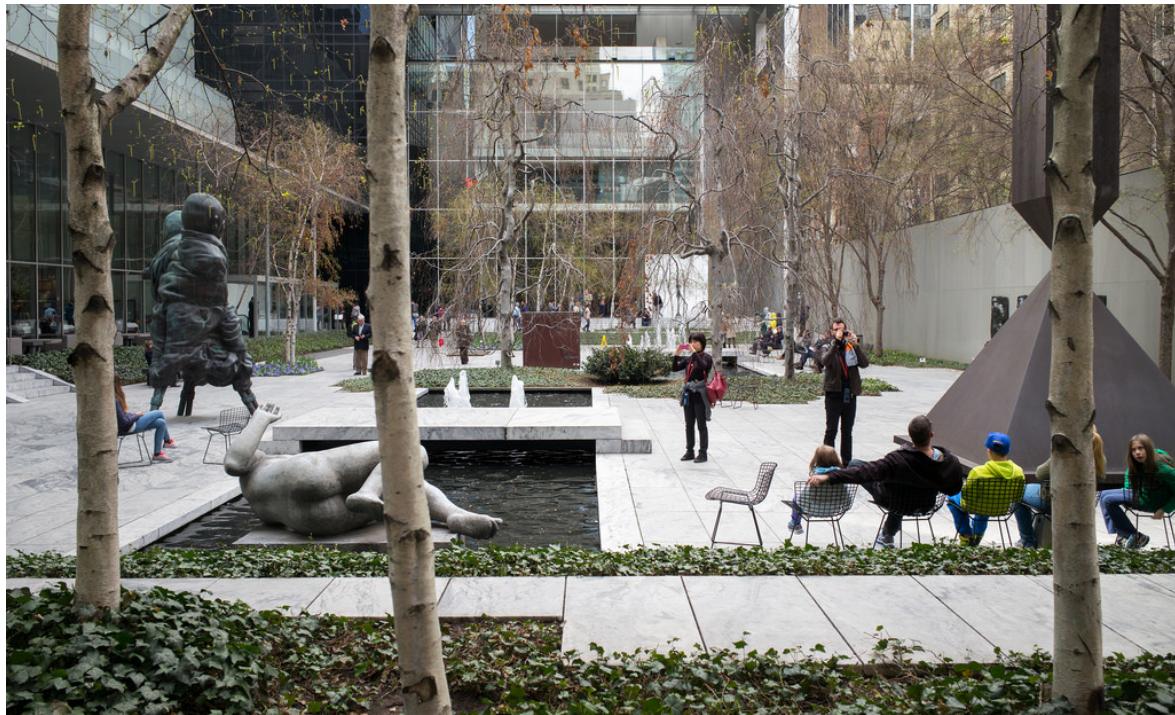
asimetrično razporejene po prostoru. Skulpture so prosto razporejene po prostoru in ni točno določene osi približevanja (Slika 15 – princip c), večina skulptur ni na podstavkih. V zbirkki prevladujejo modernistične skulpture.

Slika 18: Shema – območje vrta MoMe iz 2. faze iz leta 1953 (Beneš, 1994)

Slika 19: Tloris vrta MoMe iz 2. faze iz leta 1953 (Beneš, 1994)

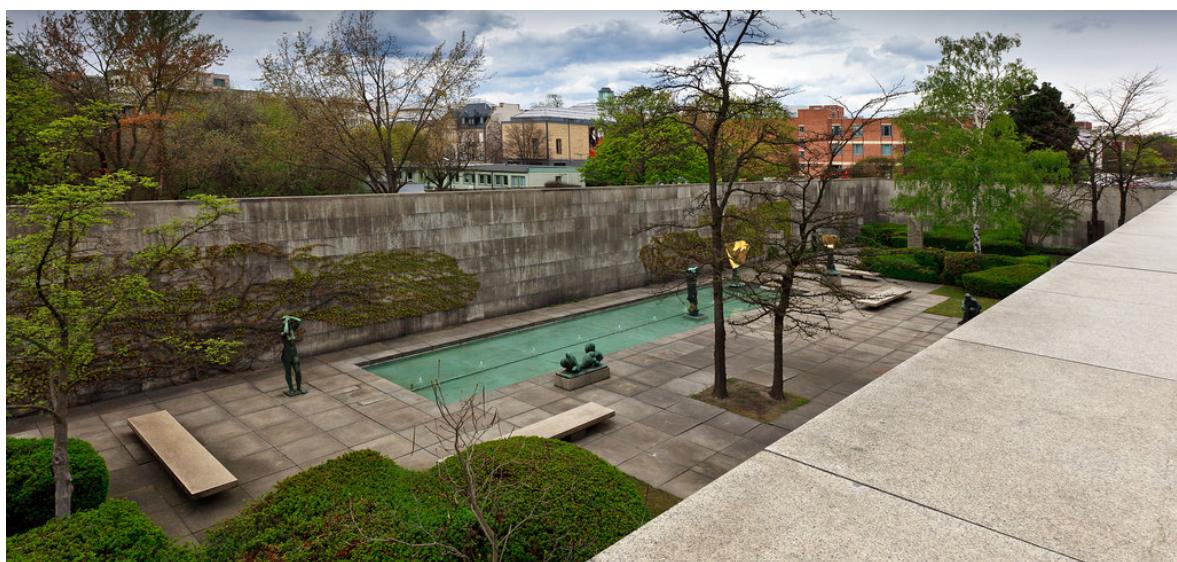
Slika 20: Vrt skulptur MoMe, kot ga je zasnoval Philip Johnson (Sermoneta, 2014)

3.2.2 Nova narodna galerija v Berlinu (Neue Nationalgalerie) – 1968

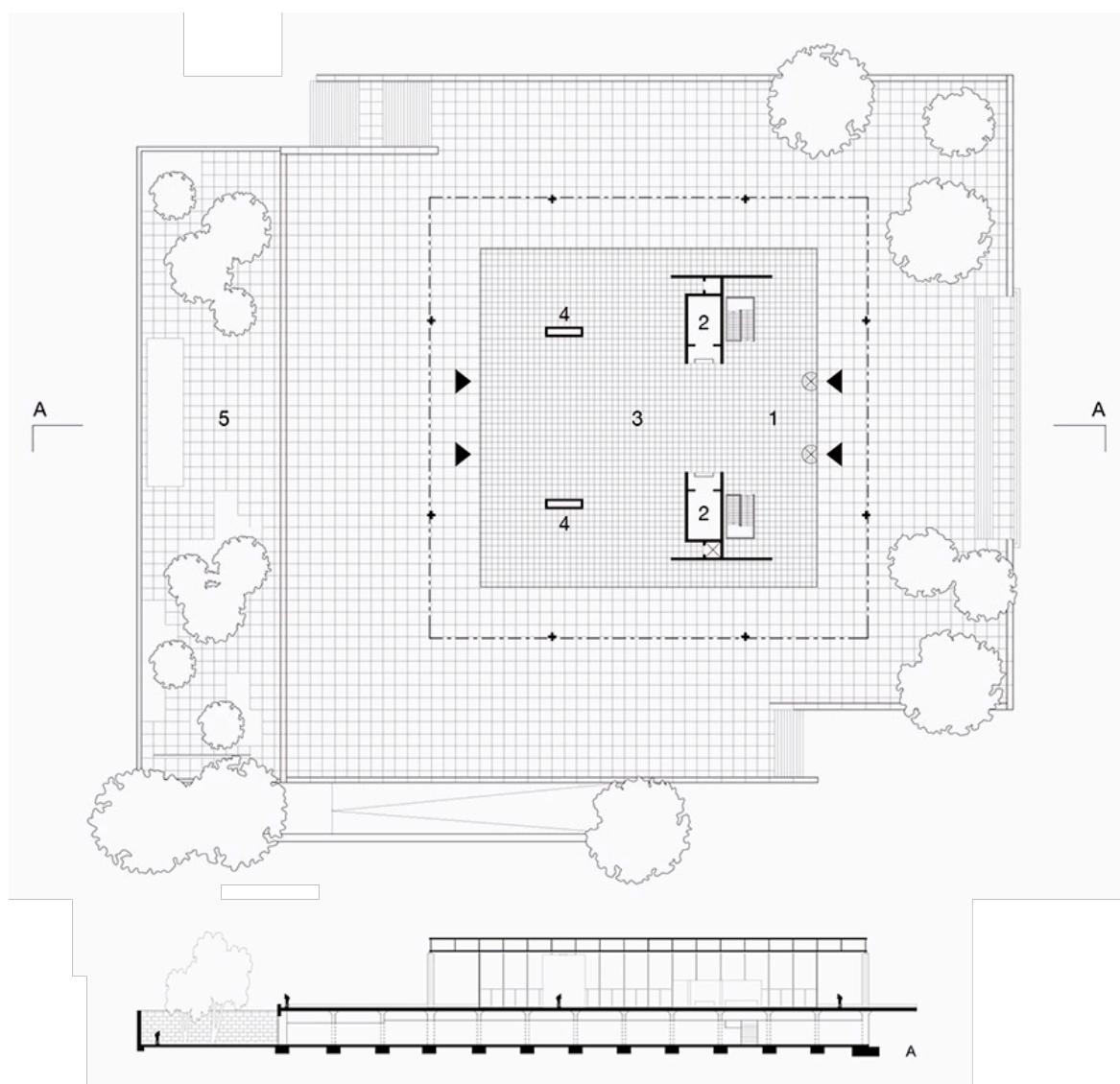
Leta 1968 je bila v Berlinu odprta Nova narodna galerija – Neue Nationalgalerie, zasnoval jo je Ludwig Mies van der Rohe, namenjena pa je moderni umetnosti (Slika 21). V sklopu galerije je bil odprt vrt skulptur. Vrt je oblikovan podobno kot vrt MoMe iz leta 1953. Skulpture so prosto razporejene na tlakovani površini. Drevesa in grmovnice so asimetrično posajene v gručah, v ortogonalni zasnovi je bazen s skulpturo (Slika 22). Pomembna je povezanost interierja z eksterierjem, tipična za modernistično arhitekturo (Slika 23).

Slika 21: Vhod v Neue Nationalgalerie v Berlinu iz leta 1968 (Lazkano Iriondo, 2014)

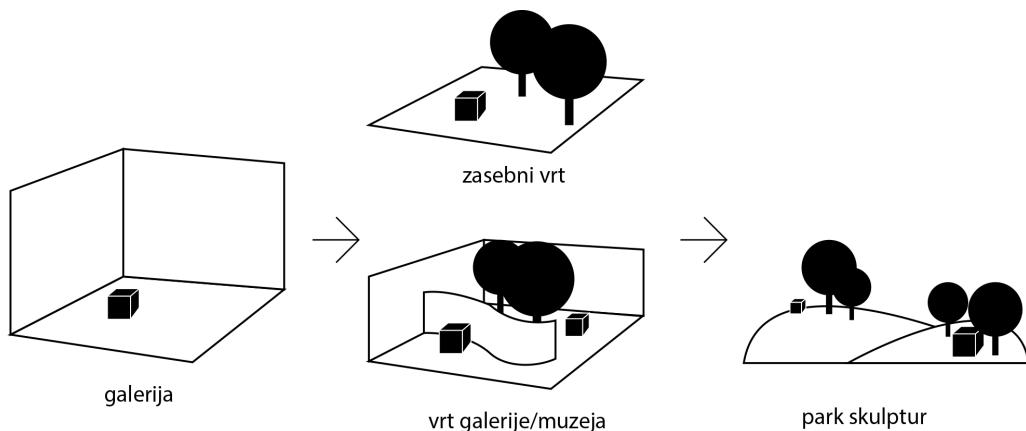
Slika 22: Vrt skulptur v Neue Nationalgalerie v Berlinu iz leta 1968 (Sakharov, 2012)

Slika 23: Tloris in prerez Neue Nationalgalerie. 1 – vhod, 2 – garderoba, 3 – razstavni prostor, 4 – inštalacijski jašek, 5 – vrt (Studio Esinam, 2016)

3.3 RAZVOJ VRTA SKULPTUR V PARK SKULPTUR

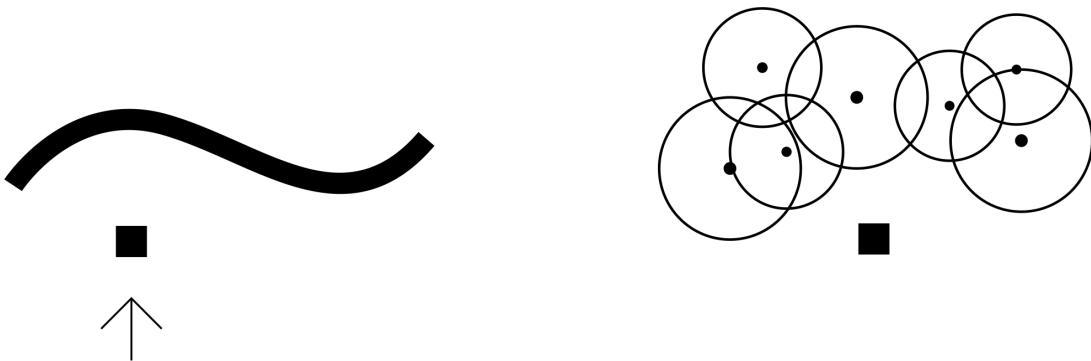
Večje število modernih skulptur se v odprttem prostoru najprej pojavi v vrtovih muzejev MoMa, Neue Nationalgalerie, Louisiana Museum in se nato razvije v park skulptur kot samostojen tip, kot prikazuje Slika 24.

Slika 24: Prehod skulpture iz galerijskega prostora v galerijski vrt in nato v park skulptur.

3.3.1 Kröller-Müller – 1961

Zakonca Kröller-Müller, strastna zbiratelja umetnin, sta na Nizozemskem leta 1938 najprej odprla muzej Kröller-Müller, nato pa še park skulptur leta 1961. Kröller-Müller je prvi primer parka skulptur v Evropi, oblikoval ga je Jan Bijhouwer. Skulpture so premišljeno postavljene v prostor. Volumni dreves in grmovnic tvorijo podprostore, v katerih so postavljene skulpture, kot prikazuje Slika 25. Ta princip oblikovanja parka skulptur na tratni ploskvi z zelenim ozadjem se je ohranil do danes, kar bom pokazala z nekaterimi sodobnejšimi parki skulptur. Princip iz MoMe, konkavno-konveksni paneli, ki tvorijo ozadje, so na primeru parka Kröller-Müller oblikovani z zelenimi nišami iz prostorastočih grmovnic in dreves, ki tvorijo podprostore, v katerih so postavljene skulpture. Park je primer dobrega oblikovanja in rabe skulptur, te so postavljene v ustreznih razmikih, prostori – niše za skulpture so posebej oblikovane za postavitev skulptur. K skulpturam so usmerjeni pogledi z drevjem, grmovnimi potezami in prehodi.

Slika 25: Levo, oblikovanje ozadja iz vrta MoMe iz leta 1939; desno, oblikovanje podprostora za skulpturo z zeleno nišo iz grmovnic in dreves.

Slika 26: Kröller-Müller, Lucio Fontana, *Spatial concept »Natura«*, 1959–1960 (VanderKaay, 2015)

Slika 27: Kröller-Müller, Marta Pan, 1923–2008, Sculpture flottante »Otterlo«, 1960–1961 (Livingston-Gray, 2007)

Slika 28: Kröller-Müller, Mark Di Suvero, *K-piece*, 1972 (Jules, 2012)

Slika 29: Kröller-Müller, Jean Dubuffet, *Jardin d'email*, 1974 (Tomas, 2007)

3.3.2 Louisiana Museum – 1958

Louisiana Museum je bil leta 1958 odprt kot muzej, namenjen danski umetnosti, kasneje pa se je zbirka razširila na mednarodno umetnost. Kolekcija vsebuje umetniška dela od leta 1945 naprej, dela Picassa, Dubuffeta, Yvesa Kleina, Andyja Warhola, Rauschenberga, Henryja Moora in drugih priznanih umetnikov.

Park sta zasnovala krajinska arhitekta Ole and Edith Norgaard, principi oblikovanja so podobni kot v parku Kröller-Müller. Skulpture so postavljene med drugim tudi na izpostavljeni legi ob obali, tako da je za »ozadje« uporabljeno nebo (Sliki 30 in 31). Ta princip postavitve skulpture je nov in je pogojen z lokacijo in velikostjo parka. V vrtu MoMe bi bilo nemogoče doseči tak efekt, saj je zaprt, prav tako v parku Kröller-Müller, saj so tam skulpture postavljene v gozdnatem območju. V parku muzeja Louisiana so skulpture večjih dimenzij, pri postavljanju je izkoriščena lokacija parka ob morju, ki dopušča postavljanje skulptur na izpostavljeni legi, tako da je za »ozadje« skulpture uporabljeno nebo (Slika 30) ali morska gladina (Slika 31). Kontrast skulptur z okolico je dodatno dosežen z barvo, obliko in teksturo.

Slika 30: Louisiana Museum, avtor obuh skulptur je Alexander Calder; levo, *Nervures minces*, 1963; desno, *Little Jane-Waney*, 1976 (Zumpano, 2012)

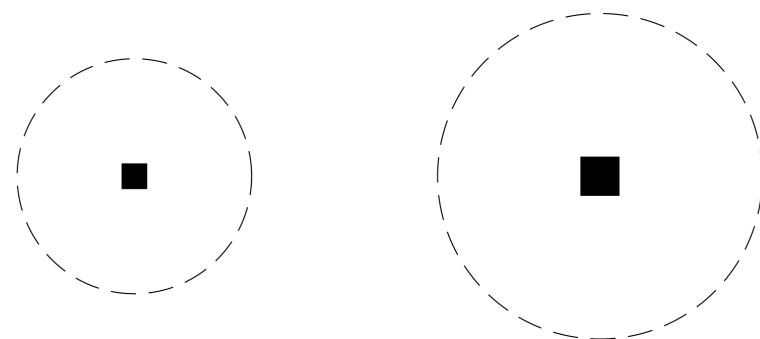

Slika 31: Louisiana Museum, Henry Moore, *Reclining Figure No. 5*, 1963–64 (Cvetkovic, 2012)

3.3.3 Storm King Art Center – 1966

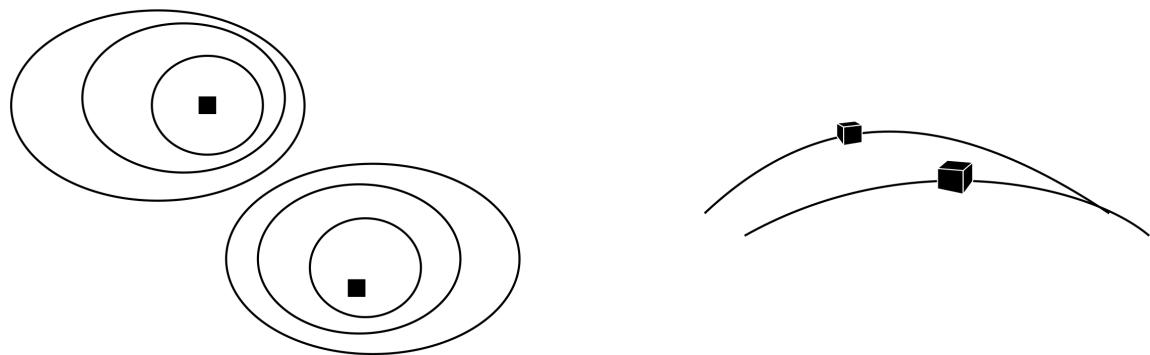
Storm King Art Center je odprlo podjetje Expansion Company s pomočjo Ralpha E. Ogdena in H. Petra Sterna v Mountainvillu blizu New Yorka. Prvotno je bil center zasnovan kot muzej za zbirko slikarjev doline Hudson (Hudson Valley painters), leta 1960 so pred muzej v formalno urejen vrt razstavili nekaj kipov. Za nastanek zbirke na prostem leta 1966 je bil poglaviten obisk Ralpha E. Ogdena pri kiparju Davidu Smithu. Ogdena je navdušila kiparjeva zbirka skulptur, razstavljenih na prostem. V muzeju so odkupili 13 del kiparja in jih razstavili v odprtji krajini okoli muzeja. Nato so od leta 1972 začeli zbirati skulpture večjih dimenzij, da bi uredili stalno zbirko na prostem.

200 hektarjev velik park je zasnoval krajinski arhitekt William A. Rutherford. Pri oblikovanju je skušal ohraniti videz naravne pokrajine in odstranil formalno oblikovan vrt ob hiši. Menil je, da bi geometrično oblikovanje tekmovalo s skulpturami, zato je raje ustvaril intimne podprostore z naključno posajenimi drevesi in grmi v kontrastu z odprtim prostorom. Z vegetacijo je ustvaril niše, kjer so postavljene manjše skulpture, medtem ko so skulpture, ki jih je treba opazovati od daleč, postavljene na oddaljenih odprtih travnikih. Rutherford se je pri oblikovanju krajine zgledoval po Fredericku Lawu Olmstedu in Calvertu Vauxu, natančneje po njunih parkih Central Park in Prospect Park. Gre za parka, ki sta oblikovana neformalno, velikopotezno, dajeta vtis naravne pokrajine, povzete po angleškem krajinskem slogu iz 18. stoletja (Beardsley, 1996).

Slika 32: Razmerje med velikostjo skulpture in praznim prostorom okoli nje.

Čeprav ne moremo točno določiti idealnega razmerja med skulpturo in praznim prostorom okoli nje, velja načelo, da večja ko je skulptura, več praznega prostora potrebuje (Sliki 32 in 33).

Slika 33: Shema levo, tloris; in desno, pogled z izpostavljenim legom skulpture tam, kjer je teren razgiban.

Slika 34: Storm King Art Center, skulpture so razporejene v ustreznih odmikih druga od druge, na izpostavljenih legah, tako da izstopajo. Kontrast z okolico je dosežen tudi z barvo, obliko, teksturo in svetlostjo skulpture (Kerr, 2014)

Slika 35: Storm King Art Center, Mark di Suvero, *Pyramidian*, 1987–1998 (Feet of Clay, 2012)

Slika 36: Storm King Art Center. Alexander Liberman, *Iliad*, 1974–76 (Gwenavaisl, 2011)

3.3.4 Pepsico – 1971

Leta 1971 je bil odprt park skulptur za zaposlene v podjetju Pepsico z zbirko 45 skulptur priznanih kiparjev. Skulpture v parku so postavljene po enakih načelih kot v prejšnjih primerih. Park je oblikovan z večjimi gručami dreves in grmovnih potez, glavna je premišljena postavitev skulptur (te so večjih dimenzij) na izbranih, izpostavljenih lokacijah.

Slika 37: Pepsico Garden. Henry Moore, *Double Oval*, 1966 (WalkingGeek, 2006)

3.3.5 Yorkshire – 1977

Približno 500 hektarjev velik park na severu Anglije, West Yorkshire, je bil odprt za javnost leta 1977. Park je oblikovan z minimalnimi posegi v prostor. Pri umeščanju skulptur so bistveni izpostavljenia lega skulpture in ustrezni razmiki glede na velikost skulpture. Yorkshire Park ima eno izmed največjih zbirk bronastih skulptur Henryja Moora v Evropi.

Slika 38: Yorkshire Park ima eno največjih kolekcij bronastih kipov Moora v Evropi (McNally, 2015)

3.3.6 Minneapolis Sculpture Garden – 1988

Minneapolis Sculpture Garden je eden izmed uspešnih primerov preoblikovanja starejšega parka v sodoben park skulptur. Armory Gardens je bil leta 1913 formalno urejen vrt del vojašnice, ki je bila kasneje porušena. Kasneje je bil park povezan z sosednjim parkom, nakar ga je presekala graditev avtoceste. Leta 1988 je bil odprt park skulptur, ki sta ga oblikovala krajinska arhitekta Quinell in Rothschild, leta 1992 pa je sledila razširitev.

Slika 39: Minneapolis Sculpture Garden. Claes Oldenburg in Coosje van Bruggen, *Spoonbridge and Cherry*, 1985–1988 (Brown, 2012)

Slika 40: Minneapolis Sculpture Garden, 1988–1992, Minneapolis (Lesmanalim, 2008)

3.3.7 Gibbs Farm – 1991

Park skulptur Gibbs Farm v Novi Zelandiji je še en primer zasebnega zbirateljstva, ki se kasneje odpre za javnost. Ustanovitelj in lastnik Alan Gibbs je zbirateljstvo začel z zbiranjem slik, nato pa se je sčasoma razvila ideja o nastanku »open air« muzeja. Z arhitektom Noelom Lanom je zasnoval park s stalno zbirkо skulptur na prostem. Principi oblikovanja in postavljanja skulptur v prostor so podobni kot v parkih muzejev Pepsico in Storm King Art Center. Skulpture velikih dimenzij so premišljeno razporejene po krajini. Posegi v krajino so minimalni. Na Sliki 41 je enak princip kot v muzeju Louisiana, kjer se skulptura preslika na ozadje – nebo.

Slika 41: Gibbs Farm 1991. Neil Dawson, *Horizons*, 1994 (Hacking, 2015)

3.3.8 Povzetek analize parkov skulptur

Moderna postavi prve principe postavljanja skulptur, ki se pokažejo skozi vrt MoMe. V prvi fazi vrta MoMe veljajo enaki načini postavljanja kot v interierju galerije, skulptura z ozadjem. Ta princip se prenese na vrt s konkavno-konveksnimi paneli iz trstičja, ki služijo kot ozadje za skulpturo, hkrati pa prostor členijo in razdelijo na podprostore. V drugi fazi so skulpture prosto razporejene po vrtu, ki je oblikovan kot *piazza*. Ni točno določene smeri pogleda na skulpturo, kot je na primer v prvi fazi, skulpture so brez ozadja. Uporabljene so kot poudarki v tipično modernistični zasnovi vrta. Podoben princip se ohrani v galeriji Neue Nationalgalerie v Berlinu, skulpture so asimetrično razporejene, brez ozadja v ortogonalni zasnovi vrta.

V parku skulptur Kröller-Müller se princip konkavno-konveksnega panela prenese v prostor z oblikovanjem grmovnih niš, ki zagotavljajo podprostor za skulpturo. Razlika med parkom in vrtom je predvsem v dimenziji prostora, čemur sledi, da so skulpture postavljene v parkih skulptur praviloma večjih dimenzij, saj le tako lahko izstopajo. Še najbolj je to razvidno v parkih Pepsico, Storm King Art Center in Gibbs Farm.

Praviloma so vrtovi bolj oblikovani (MoMa, Neue Nationalgalerie), medtem ko gre pri parkih skulptur, še posebej če so večjih dimenzij (na primer Storm King Art Center, Pepsico, Yorkshire Sculpture Park, Gibbs Farm itd.), za manjše posege v prostor. Predvsem pa na oblikovanje parkov in principe postavljanja skulptur najbolj vplivajo lokacija in naravne danosti parka. Načeloma velja pravilo, da so prostori za postavljanje skulptur zadržano oblikovani. Prostор je strukturiran z grmovnimi in drevesnimi potezami, večinoma prostorastoče vegetacije, s katerimi se oblikujejo podprostori. Zasajena vegetacija posnema naravno okolje, v katerem je park. Krajinskooblikovalski posegi so tako zreducirani na zasaditev grmovne in drevesne vegetacije ter modeliranje terena. Glavni pri postavitvi skulpture so premišljena postavitev v prostor (tako da izstopa) in ustrezni razmiki med posameznimi skulpturami, ki pa so odvisni od velikosti skulpture (velja načelo, da večja ko je skulptura, večji je razmik).

Dobri principi oblikovanja in postavljanja skulptur se vzpostavijo že v prvih primerih parkov, na primer skulptura na tratni ali vodni ploskvi z zelenim ozadjem iz prostorastočih grmovnih in drevesnih potez iz parka Kröller-Müller. Princip skulpture je z ozadjem na izpostavljenih legah muzeja Louisiana – kjer se skulptura preslika na nebo. Dober primer je tudi Storm King Art Center, kjer gre za skulpture večjih dimenzij, postavljene na veliki površini. Tu so posegi v prostor minimalni – ureditev tratne površine in zasaditev (Slika 34), predvsem pa so skulpture postavljene premišljeno, na legah, kjer izstopajo, v ustreznih razmikih druga od druge. Skulpture so praviloma v kontrastu z okolico (ta je odvisen tudi od skulpture same), večinoma je dosežen z barvo, materialom, teksturo in obliko. Zeleno (vegetacija) ali modro (morje, nebo) ozadje tako tvori homogeno površino, na katero se izriše skulptura. Enotnost zelenega ozadja je dosežena z zasaditvijo večjega števila grmovnic in dreves s podobno teksturo (iglavci ali listavci), primer prikazuje Slika 42.

Slika 42: Primer zasaditve homogenega ozadja vegetacije, tako da ta tvori enotno teksturo, na katero se »izriše« skulptura, park skulptur Kröller-Müller (Becker, 2007)

3.4 ZASEBNI VRTOVI UMETNIKOV

Posebni primeri parkov oz. vrtov so zasebni vrtovi umetnikov, ki so jih uporabljali za razstave svojih skulptur v vrtovih. Nekateri od njih so bili kasneje odprti za javnost, dober primer sta vrtova Henryja Moora in Dušana Džamonje.

3.4.1 Henry Moore – 1940

Leta 1940 se je Moore z ženo Irino preselil v vas Much Hadham, v Hertfordshire, 50 km severno od Londona. Tam je par kupil in preuredil kmetijo, kasneje pa še večji kos zemlje, na katerem je uredil vrt skulptur.

Vrt Henryja Moora je edinstven primer, saj ga je avtor z ženo Irino oblikoval posebej za postavitev skulptur v odprttem prostoru. Skulpture so premišljeno postavljene na izbrane lokacije tako, da se nanje odpirajo različni pogledi z idilično krajino v ozadju. Prostor je oblikovan z velikimi volumeni drevesnih krošenj in skulpturami, postavljenimi na tratno ploskev. Ozadje skulpturam tvori zelenje ali pa nebo.

Slika 43: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, *Double Oval*, Perry Green, 1966 (Ross, 2009)

Slika 44: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, *Large Reclining Figure*, Perry Green, 1984
(Xorge, 2014)

Slika 45: Vrt Henryja Moora, sedaj Henry Moore Foundation, *Sheep piece*, Perry Green, 1971–1972
(Cairokeb, 2014)

3.4.2 Džamonja, park skulptur – 1970

Park skulptur modernističnega kiparja Džamonje je bil odprt za javnost leta 1970. Za postavitev skulptur v odprti prostor so uporabljeni enaka likovna načela kot v prejšnjih primerih (Sliki 46 in 47).

Slika 46: Dušan Džamonja, *LXX–MX*, Vrsar, 1970 (Reinchard, 2000)

Slika 47: Dušan Džamonja, *LXX–MX*, Vrsar, 1970 (BockoPix, 2011)

3.4.3 Povzetek vrtov skulptur zasebnih umetnikov

V zasebnih vrtovih umetnikov se ohranjajo enaki principi postavljanja skulptur kot v parkih skulptur. Večinoma so v njih postavljene skulpture večjih dimenzij, po principih, ki so se izoblikovali že v parku Kröller-Müller in muzeju Louisiana. Skulpture so premišljeno postavljene, na izpostavljeni legi v ustreznih razmikih druga od druge. Kjer to ni mogoče, je prostor dodatno oblikovan z grmovnimi in drevesnimi potezami, ki tvorijo podprostore (Džamonija, Moore).

3.5 SODOBNI PRIMERI PARKOV SKULPTUR – 21. stoletje

3.5.1 Austrian Sculpture Park – 2000

Alpine garden v Gradcu je nastal v sklopu festivala International Garden Festival Graz, leta 2000 ga je oblikoval švicarski krajinski arhitekt Dieter Kienast. Primer je zanimiv, saj je najprej nastal park, nato pa so vanj umestili skulpture. Čeprav park prvotno ni bil oblikovan za postavitev skulptur, so skulpture dobro umeščene. Abstraktna alpska pokrajina, oblikovana s trdnimi ploskvami, dopušča prostor za umestitev skulptur. Te so umeščene v ustreznih razmikih na izbranih legah.

Slika 48: Austrian Sculpture Park, Gradec, 2000 (Zöch in sod., 2005: 56)

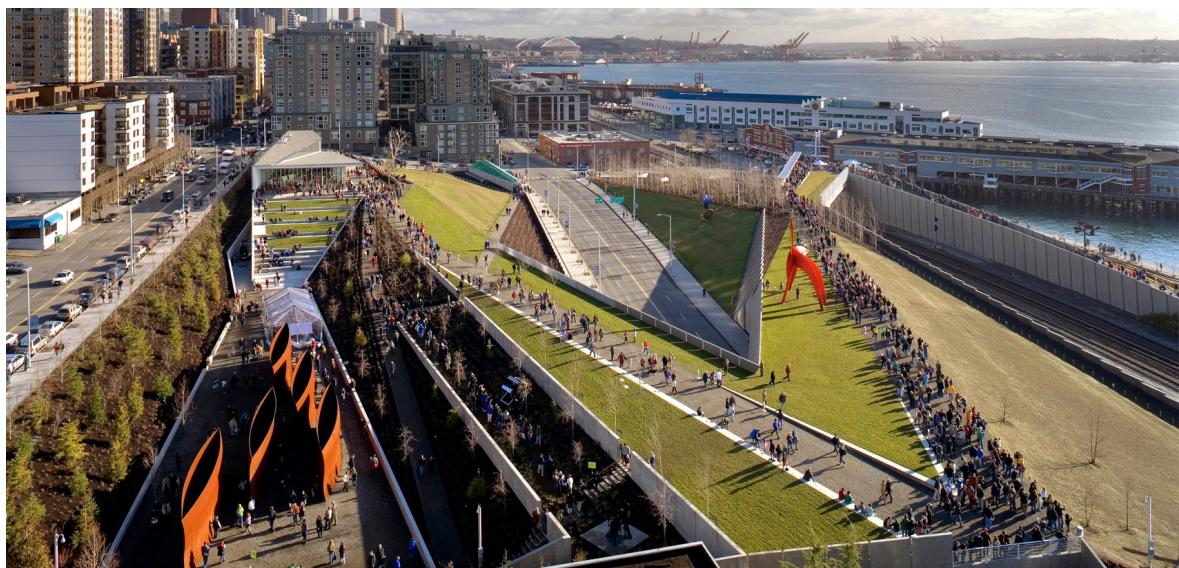
Slika 49: Austrian Sculpture Park, Gradec. Nancy Rubins, *Airplane Parts and Hills*, 2003 (Siepmann, 2016)

Slika 50: Austrian Sculpture Park, Gradec (Ar, 2015)

3.5.2 Olympic Sculpture Park – 2007

Olympic Sculpture Park iz leta 2007 (Seattle) je dober primer revitalizacije območja. Približno devet arov veliko opuščeno industrijsko območje je bilo preoblikovano v urbani park skulptur s programi, namenjenimi umetnosti in izobraževanju. Prinzipi postavitve skulptur so enaki kot v muzeju Louisiana. Oba parka za postavitev izkoriščata svojo lego ob morju. Skulpture so postavljene na izpostavljeni legi, tako da nebo tvori ozadje. Park je oblikovan z abstraktnimi trdnimi ploskvami, ki v obliki črke Z povezujejo mestni del z morjem.

Slika 51: Olympic Sculpture Park, Seattle, 2007. Levo, Richard Serra, *Wake*; desno, Alexander Calder, *Eagle* (Weiss/Manfredi, 2016)

Slika 52: Olympic Sculpture Park, 2007. Alexander Calder, *Eagle*, 1971 (Spinstah, 2012)

3.5.3 Ekebergparken Sculpture Park – 2013

Park skulptur južno od Oslo je odprt javni prostor in ima bogat program dejavnosti, med drugim je v sklopu parka tudi adrenalinski park. V smislu krajinskega oblikovanja in postavitve skulptur Ekebergparken ne odstopa od prejšnjih primerov, glavna razlika je v dodatnih programih, ki jih park ima in niso povezani samo z umetnostjo. Tako kot Olympic Sculpture Park nakazuje trend razvoja parkov skulptur, saj se je iz vrta skulptur razvil v samosvoj tip parka (kot del muzejev, galerij in »open air« zbirk) in se nato prenesel še v javni urbani prostor.

Slika 53: Sculpture Park Ekeberg. Louise Bourgeois, *The Couple*, 2003 (Ekebergparken, 2016)

Slika 54: Sculpture Park Ekeberg. Dodaten program, namenjen plezanju (Oslo Summerpark, 2013)

3.5.4 Povzetek analiz sodobnih parkov skulptur

Iz vrta MoMe, prvega vrta skulptur, se tako s prvimi primeri parkov skulptur (Kröller-Müller, Pepsico, Storm King Art Center itd.) razvije park skulptur v samosvoj parkovni tip, ki je s sodobnimi primeri parkov skulptur vedno bolj tudi del urbanega odprtrega prostora in ni nujno pripet na muzej ali galerijo. Sodobni primeri parkov skulptur so oblikovani po principih, ki so bili nastavljeni že v prvih primerih parkov skulptur.

V Olympic Sculpture Parku se tako pojavi princip iz muzeja Louisiana (nebo oz. morska gladina je uporabljena kot ozadje skulpture), oblikovanje niš z grmovnimi potezami pa je po principu iz parka Kröller-Müller na primer v Ekebergparken Sculpture Parku. Med sodobnimi primeri izstopa Austrian Sculpture Garden, saj je bil najprej oblikvan kot navaden park, nato pa so vanj uspešno umestili skulpture. Čeprav park ni bil posebej oblikovan za postavitev skulptur, so te vanj umeščene po enakih principih kot v prvih oblikovanih parkih skulptur.

3.6 PRIMERJAVA PRVIH PARKOV SKULPTUR S SODOBNIMI PRIMERI PARKOV SKULPTUR

Park skulptur, ki se je iz vrta skulptur (primer je vrt MoMe) uspešno razvil v nov tip parka, se kot nova samostojna oblika parka pojavlja tudi v odprtih javnih prostorih, kjer pa se njegova raba pogosto prepleta tudi z drugimi programi, ki niso vedno povezani s kulturo ali izobraževanjem. Primera sta Olympic Sculpture Park in Ekebergparken, kjer se meša raba z drugimi programi. To ne vpliva na oblikovanje parkov skulptur, programi se pogosto odvijajo med skulpturami ali pa je znotraj parka območje namenjeno drugi dejavnosti. Primer je adrenalinski park v sklopu Ekebergparka (Slika 54) ali joga v parku Olympic Sculpture Park (Slika 55).

Slika 55: Joga v Olympic Sculpture Parku (Seven, 2015)

Oblikovanje krajine v parkih skulptur v sodobnih in prvih primerih se ne razlikuje. Pri postavljanju skulptur je poglavitna izbira primerne lege in lokacije (Slika 56). Skulptura je uporabljena kot poudarek v prostoru, v kontrastu z »naravo«. Pomembni sta ohranitev praznega prostora okoli skulpture in razdalja do drugih skulptur. Ohranita se tudi princip oblikovanja zelenih niš z nizko in visoko vegetacijo ter uporaba izpostavljene lege, kjer je to mogoče.

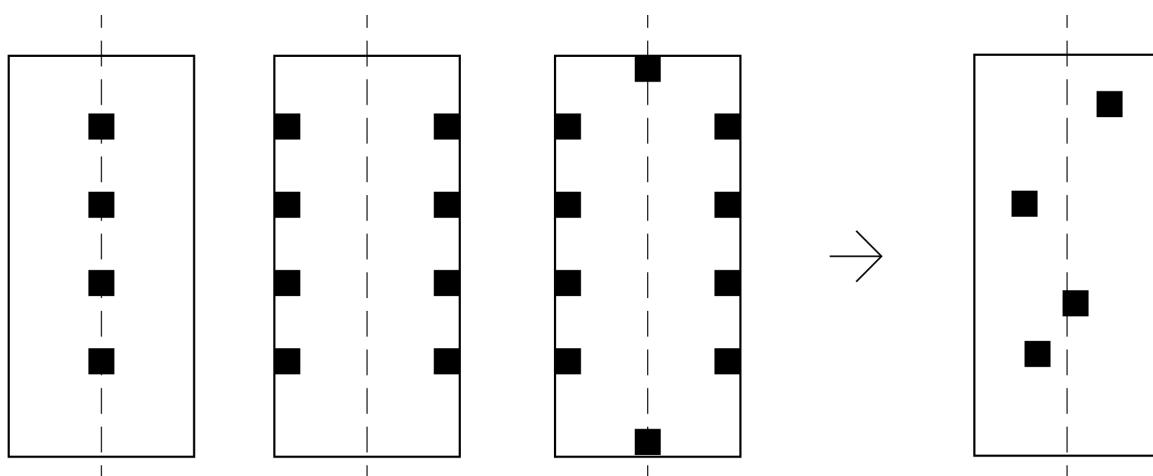
Ker so principi postavitve skulptur enaki kot v prvih primerih parkov skulptur, to ne vpliva na izpeljavo ustrezne tipologije, saj le ti veljajo za vse pregledane primere.

Slika 56: Primer uporabe principa, skulptura na izpostavljeni legi z modrim ozadjem v sodobnem parku skulptur Austrian Sculpture Park (Graz, 2016)

3.7 PROSTORSKA IN LIKOVNA NAČELA

Nova členitvena vloga skulpture v parkih skulptur (in vrtovih) se pokaže v postavitvah v zunanji prostor in je najbolj vidna pri primerjavi rabe v zgodovinskih parkih (Slika 57). Primeri rabe skulpture v zgodovinskih parkih na levi kažejo na podrejenost celoti, v vrtovih in parkih skulptura nosi sporočilo ali pa ima le dekorativno funkcijo ter skupaj z drugimi krajinskimi elementi tvori zaključeno celoto. Praviloma so skulpture v zgodovinskih parkih postavljene centralno ali osno simetrično, v baročnih zasnovah je smer približevanja vedno točno določena. V modernističnih zasnovah imajo skulpture večjo likovno težo, hkrati pa jih lahko gledamo iz katerekoli smeri. Oblikovanje parka oz. vrta skulptur je podrejeno postavitvi skulpture, na način, da je ta kar se da izpostavljen.

Slika 57: Primeri rabe skulptur v zgodovinskih vrtovih (levo) in vrtu skulptur (desno).

V primeru MoMe (Slika 59) in Versaillesa (Slika 58), kjer je večje število kipov in skulptur, je podrejenost oz. nepodrejenost celotni še bolj vidna. Kipi v Versaillesu so podrejeni strogi osni simetriji, cilj Versaillesa je sporočilo absolutistične moči vladarja. V MoMi so skulpture prosti razporejene, ni točno določene osi približevanja. Vrt je podrejen skulpturam, kar pomeni, da je oblikovan na način, da so skulpture glavni poudarki v prostoru. Skulptura ima z novo lego (izmikanje simetriji) v prostoru večjo likovno težo glede na kompozicijo oz. zasnova, ti prvotni modernistični principi uporabe skulptur v odprttem prostoru se prenesejo tudi na sodobne primere, na primer Austrian Sculpture Park (Slika 60) ali Olympic Sculpture Garden (Slika 61).

Slika 58: Versailles – baročni vrt (Monceau, 2011)

Slika 59: Vrt MoMe iz leta 1953 (MoMa, 2016)

Slika 60: Austrian Sculpture Park, Gradec (Austrian Sculpture Park, 2015)

Slika 61: Olympic Sculpture Park, 2007. Alexander Calder, *Eagle*, 1971 (Calta, 2011)

Čeprav so parki skulptur oblikovani za postavitev skulptur v prostor, so zadržano oblikovani, deloma tudi zato, ker so parki skulptur večinoma večjih razsežnosti (z velikimi skulpturami), predvsem pa zato da oblikovanje ne izstopa bolj kot skulptura. Pri oblikovanju parka skulptur je tako bistvena uporaba naravnih danostih, ki jih določena lokacija ima, na primer muzej Louisiana ima izpostavljen lego ob morju ali pa Storm King Art Center, ki ima razgiban teren. Za postavitev skulptur je treba poiskati izpostavljene lege, če je to mogoče, ali pa oblikovati podprostore z grmovnimi in drevesnimi potezami kot v parku Kröller-Müller.

3.8 OBLIKOVANJE PROSTORA ZA VRTOVE IN PARKE SKULPTUR

Oblikovanje parkov skulptur se od prvih primerov (Kröller-Müller, Louisiana Museum, Storm King Art Center itd.) do sodobnejših primerov ni bistveno spremenilo. Skozi pregledano gradivo lahko izpostavim, da je prostor zadržano oblikovan, tako da oblikovanje prostora ne izstopa, ampak je podrejeno postavitvi skulpture. Zasajena vegetacija posnema naravno okolje, v katerem je park. Oblikovanje je tako zreducirano na zasaditev grmovnic in dreves ter ureditev tratnih površin in poti. Pri parkih ne gre za velike posege v prostor, pomembna sta izbira ustrezne lokacije, kjer skulptura pride najbolj do izraza, in oblikovanje podprostorov z zelenimi nišami iz grmovnic in dreves. Vegetacija je zasajena v večjih potezah, z rastlinami, ki imajo podobno ali enako teksturo, tako da tvorijo enotno površino, ki je uporabljena kot ozadje skulpture. V večini primerov so uporabljene prostorastoče rastline, lahko pa so tudi strižene, pomembno je le, da so poteze dovolj velike in enotne v teksturi in barvi. Treba je upoštevati prazen prostor okoli skulpture in oddaljenost od drugih skulptur. Skulpture so praviloma v kontrastu z okolico (ta je odvisen tudi od skulpture same), večinoma je dosežen z barvo, materialom, teksturo in obliko na homogenem ozadju (lahko je rastlinsko ali le modrina neba ali vode).

3.8.1 Primerjava z galerijo

Ker parkom skulptur pogosto pravimo »galerija na prostem«, se zdi smiselna primerjava odprtega prostora, v katerem so skulpture, z galerijskim prostorom.

Kot v svojem članku *Moderno galerijski prostor in umetniško delo ugotavlja* Tomislav Vignjevič (1994: 6), »*galerijski prostor odstranjuje vse lastnosti in elemente, ki bi odvračali pozornost od umetnine, predvsem pa nas prepričuje, da je delo dejansko umetnina in da se nahaja v edinem njemu primernem kontekstu*«.

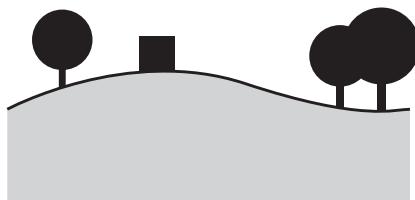
V skladu s svojimi prejšnjimi trditvami o zadržanem oblikovanju odprtega prostora pri umeščanju skulptur ugotavljam, da tudi zadržano krajinsko oblikovanje »odstranjuje vse lastnosti in elemente, ki bi odvračali pozornost od umetnine«. Pri pregledu materiala oz. postavitev skulptur v javnem in zasebnem prostoru nisem našla nobenega primera, kjer bi bil prostor oblikovan tako, da bi krajinski elementi izstopali.

Vignjevič še ugotavlja, da je »bela kocka«, modernistični razstavni prostor, najznačilnejši prostorski kontekst moderne umetnine. Če prenesem to ugotovitev na odprt prostor – zeleno ozadje, izoblikovane niše najprej s paneli (vrt MoMe, 1. faza) in nato z grmovnimi potezami (na primer Kröller-Müller), zamenja belino galerije in ponuja nevtralno podlagu za skulpture v parkih skulptur.

3.9 TIPOLOGIJA POJAVLJANJA SKULPTUR V ODPRTEM PROSTORU

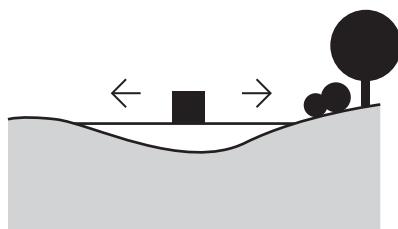
Iz pregledanih primerov lahko izpostavim ponavljajoče se tipe, ki sem jih oblikovala glede na odnos skulpture do odprtega prostora/krajine. Tipologija postavitev skulptur se ob primerjavi modernistične in sodobne plastike v parkih skulptur ni spremenila.

Prvi tip, tip a, je »klasična« statična postavitev skulpture v prostor, lahko na tratni, tlakovani ali vodni površini (Slika 62). Tip a je prevladujoč, način postavitve je podoben galerijskemu, kjer je skulptura na tleh ali na podstavku.

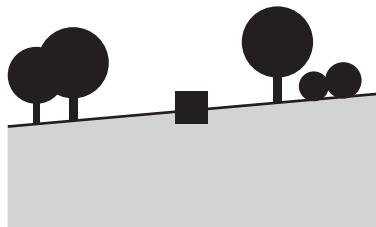
Slika 62: Prevladujoč tip postavitve skulpture je tip a – »klasična« statična postavitev skulpture na terenu ali vodni površini.

Tip b so mobilne skulpture, ki izrabljajo naravne dejavnike, na primer veter (Slika 63). Primera sta *Sculpture flottante* Marte Pan (Slika 27) in Calderjeve mobilne skulpture v Louisiana Museum (Slika 30).

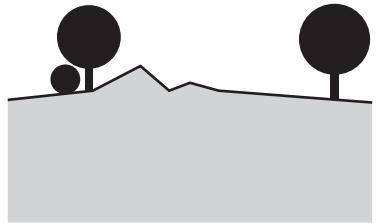

Slika 63: Tip b – skulptura za svoje »delovanje« izkorišča naravne dejavnike, na primer veter.

V naslednji tip, tip c, uvrščam skulpture, kjer je krajina oz. teren del skulpture. Pri tem tipu gre za skulpture, ki so vpete v teren oz. krajino, in sicer na način, da je krajina del skulpture (Slika 64). V ta tip bi lahko uvrstila tudi *landart*, vendar ga glede na umetniško specifiko raje uvrščam v svoj tip, tip d, če je ga mogoče obravnavati kot skulpturo v kontekstu diplomskega dela (Slika 65).

Slika 64: Tip c – skulptura je del terena.

Slika 65: Tip d – *landart* kot samosvoj tip.

4 SKLEP

Cilj dela je bil raziskati nov tip odnosa med odprtим prostorom in skulpturo skozi parke skulptur, raziskati prostorska in likovna načela ter izpeljati tipologijo.

Za razumevanje teme je bilo obvezno raziskati umetnostnozgodovinsko ozadje, predvsem razvoj skulpture v 20. stoletju. Iz tega izhaja primerjava med rabo skulpture v zgodovinskih parkih (antičnih, renesančnih, baročnih idr.) in novim tipom parkov skulptur (povezanih z nastankom modernistične skulpture). Novi členitveni vlogi, ki jo ima skulptura v zasnovi (ob primerjavi vloge v zgodovinskih parkih in vrtovih), je podrejeno tudi oblikovanje, ki je večinoma zadržano oblikovano. To je najbolj opazno v parkih skulptur, kjer se z modeliranjem terena, ustrezno zasaditvijo in pa premišljeno umestitvijo skulpture v prostor doseže maksimalen učinek.

Skulpture so v kontrastnem razmerju z okolico (z materiali, oblikami, barvami in teksturami) in v zasnovi so vedno uporabljene kot akcent. Umetniška samozadostnost skulpture se tako pokaže tudi skozi novo členitveno funkcijo v odprttem prostoru, kjer skulptura ni uporabljena kot element v zasnovi, podrejen redu celote, ampak ima izpostavljeno vlogo in večjo likovno težo. Kontrast je dosežen z ustrezno postavitvijo skulptur, na primer na izpostavljeni legi (primer je Olympic Sculpture Park, kjer se rdeča skulptura preslika na modro nebo, Slika 61), ali pa z oblikovanjem homogenega zelenega ozadja z zasaditvijo vegetacije z enotno teksturo (na primer Kröller-Müller, Slika 42, bela skulptura na zelenem ozadju iz dreves in grmovnic).

Raziskala sem nastanek in razvoj koncepta parka skulptur. Analizirala sem prve postavitve modernistične plastike v odprttem prostoru in jih primerjala s primeri sodobne prakse postavljanja skulptur v odprti prostor. V oblikovanju prostora in postavitvah skulptur med prvimi primeri parkov in sodobnimi primeri ni oblikovnih in tipoloških razlik.

Iz vsega pregledanega materiala postavitev skulptur v odprttem prostoru sem izpostavila nekatere ponavlajoče se tipe, ki sem jih oblikovala glede na odnos s krajino.

Problem, ki sem ga zasledila v postavljanju skulptur, je problem zasičenosti. To je vidno predvsem pri *forma vivi* in tudi nekaterih parkih skulptur. Čeprav se ne da točno določiti praznega prostora, ki ga skulptura potrebuje okoli sebe, saj je ta odvisen od velikosti in notranjih razmerij skulpture same, je pomembno, da se ohranita prazen prostor in ustrezna oddaljenost od drugih skulptur.

Umetnost se je v zadnjem stoletju spremenila bolj kot v prejšnji 30.000-letni zgodovini, zato je pričakovati, da se bo še naprej razvijala, z njo pa tudi skulptura. Zelo verjetno je, da se bo tipologija umeščanja skulptur v odprti prostor v prihodnosti še dopolnjevala. Park skulptur se razvija, vendar se to ne kaže v oblikovanju prostora, saj se načela postavljanja skulptur v odprti prostor od prvih primerov parkov skulptur do danes niso bistveno spremenila. Sodobni park skulptur se iz »galerije na prostem« uspešno razvija v novo obliko javnega parka skulptur, ki pa ima lahko tudi dodaten program, ne nujno povezan z umetnostjo ali izobraževanjem. Ne gre le za galerijo na prostem, ampak tudi za prostor, kjer se lahko odvijajo različne dejavnosti, npr. rekreacija, kino na prostem in druge

dejavnosti, ki niso nujno povezane z izobraževanjem in kulturo. Programi in aktivnosti se lahko odvijajo na primernih površinah ob skulpturah, na primer Socrates Sculpture Park v New Yorku (Slika 66), ali pa jim je v parku namenjen poseben prostor kot v primeru na Sliki 67, kjer je v sklopu parka tudi adrenalinski park. Z dodajanjem novih programov v parkih skulptur se povečuje pestrost in bogati raba prostora.

Slika 66: Socrates Sculpture Park v New Yorku (Purewow, 2015)

Slika 67: Sculpture Park Ekeberg. Dodaten program, namenjen plezanju (Rasborg, 2015)

5 POVZETEK

V diplomskem delu obravnavam parke skulptur in raziščem nastanek ter razvoj novega tipa odnosa med skulpturo in krajinskim prostorom. Za razumevanje tematike sem najprej pregledala umetnostnozgodovinsko ozadje in razvoj skulpture ter ostale umetniške oblike, ki so povezane s tematiko dela (modernistična skulptura, *landart*, *forma viva*). Spremembe v umetnosti, ki so se dogajale v umetnosti v začetku 20. stoletja, vezane na modernistično plastiko, so se pokazale tudi v rabi skulpture v odprtem prostoru.

Prvi vrt skulptur z večjim številom modernih skulptur uredita McAndrew in Barr leta 1939 v vrtu Muzeja moderne umetnosti v New Yorku (MoMa), kot navaja Mirka Beneš (1994). Kasneje se moderne skulpture pojavijo tudi v vrtovih drugih galerij, na primer Neue Nationalgalerie v Berlinu. Razlike med novim konceptom rabe skulpture v prostoru zunaj galerije in tistimi iz preteklih obdobjij (antika, renesansa, barok ipd.) so najbolj vidne v načinih postavitev skulptur v odprtem prostoru. V delu sem zato analizirala načine rabe skulptur v historičnih vrtovih in jih primerjala z rabo skulptur v vrtovih oziroma parkih skulptur (vezanih na nastanek novega koncepta). V zgodovinskih parkih skulpture z ostalimi krajinski elementi tvorijo celoto, medtem ko so v modernističnih zasnovah uporabljeni kot izpostavljen element (poudarek), ki ima v primerjavi z ostalimi elementi največjo likovno težo. Modernim in sodobnim skulpturam v parkih skulptur je podrejeno oblikovanje prostora, ki je praviloma zadržano oblikovano.

Analizirala sem prve primere postavitev skulptur v parke, namenjene izključno postavitvi moderne skulpture v zbirko na prostem, kot so Kröller-Müller, Louisiana Museum, Storm King Art Center, Pepsico idr. Pregledala sem oblikovanje zasebnih vrtov skulptur umetnikov (Henry Moor, Dušan Džamonja) in sodobne primere oblikovanja in postavitev skulptur v parkih skulptur iz začetka 21. stoletja ter jih primerjala s prvimi parki skulptur. S primerjavami parkov sem ugotovila, da se načini postavljanja skulptur in s tem tudi oblikovanje prostora do danes niso bistveno spremenili.

Iz analiz sem izpelja prostorska in likovna načela za oblikovanje in postavitev skulptur v odprtih prostorih. Pri oblikovanju parka skulptur je bistvena uporaba naravnih danosti, ki jih ima določena lokacija (izpostavljena lega ob morju ali razgiban teren itd.). Za skulpture se oblikujejo podprostori z grmovnimi in drevesnimi potezami, kot na primer v parku Kröller-Müller. Vegetacija je zasadena v večjih potezah, z rastlinami, ki imajo podobno ali enako teksturo, tako da tvorijo enotno površino, ki je uporabljena kot ozadje skulpture.

Iz pregledanih primerov sem izpeljala ponavljajoče se tipe, ki sem jih oblikovala glede na odnos skulpture do odprtega prostora/krajine.

6 VIRI

6.1 CITIRANI VIRI

AP Art History Study Guide. 2010. Hadrians_villa, StudyBlue.

<https://www.studyblue.com/notes/n/ap-art-history-study-guide-2010-11-winters-/deck/9738806> (17.8.2016)

Ar. N. 2015. Slika 12. Dialog med sodobno umetnostjo in naravo v parku blizu Gradca.

<https://www.rtvslo.si/kultura/razstave/foto-dialog-med-sodobno-umetnostjo-in-naravo-v-parku-blizu-gradca/> (17.8.2016)

Austrian Sculpture Park. 2015. Sculpture and nature in harmonious dialogue.

<https://www.museum-joanneum.at/en/austrian-sculpture-park> (17.8.2016)

Becker V. 2007. Kroller Muller. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/vincentbecker/15056786085/in/photolist-oWvXW6-4Du8e2-dnaqJL-amA6TS-2JGDUC-fxJAU2-aPo844-dh5U4f-5iAUuz-8bGkVj-amB62u-fxH3S8-fxXLem-dTK2u2-4Njgi-amxgkT-8bD4XT-38ro3x-amA1rb-dTK8o2-fxHZuz-7XuvAC-8bD5nZ-2JLWHW-f4nLic-6wAM7D-3SHfrT-qF1Zik-dTK796-dfpNKt-3T6Gx9-amxdne-2n7wKL-dTK1eF-2n7wHN-2JGBJn-5rxdwcuuhdiu-78dyYG-dFQCmS-BKi2uA-5iEZyC-dBRuv-o4sehi-jLQrE-fxHkYr-dTK5ek-4GdcN-3SLpjx-dTK4K6> (17.8.2016)

Beardsley J., 1996. A landscape for modern sculpture, Strom King Art Center. New york, Abbeville Press: 77–79

Beneš M. 1994. Inventing a Modern Sculpture Garden in 1939 at the Museum of Modern Art, New York. Landscape Journal, 13, 1: 1–20

BockoPix. 2011. Dušan Džamonja. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/bocko-m/5680966052/in/photolist-9E1rhy-5w2i3s-9DXt8x-9DXzmZ-9E1jSw-5EYMSm-9E1vqU-9DXEp6-nZg2Cf-nZkPpL-9E1iLU-orPKv3-bVS7fb-FSrRhF-5wwJdT-9DXDAx-nZ9qHT-arBuJv-5wqBUK-5EYMYd-5EUtWi-c73eAG-5EYS5S-5EUtDv-c73doE-5EUtvF-arE9yd-c73gvh-HA3E3Q-jQj73h-2AJ1GZ-c73nVd-hyJooi-5EUu2M-5EUu84-5v4fpF-5v4e1Z-c37Mrd-5LNsUV-47zAMf-d3TCjQ-c73ii1-5v8xNw-5Sq3yZ-5v8v9Y-5EYNnY-5v8vXd-yjtrg-5SuEUu-5EUykk> (17.8.2016)

Brown B.B. 2012. Spoonbridge and Cherry. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/beleaveme/7613514336/in/photolist-cAMfy-5R2Esb-Ux8xB-6in1Ko-89hdH7-txuVa-cLp5cm-4tbKad-8njdeN-a2pkJe-4s2hz-abP4ui-4s2yN-czuPYS-rbKPCd-oryhzL-s8CdoT-fAr2ej-6GymcD-6YwHcA-UwLXX-6U9fCr-6GCwmL-hTyGUR-9TPogx-cM4EN5-cM4aWE-nKr1K4-cLoNzm-eKCnJT-Kxpqu-oa5CHG-4VFGed-3vwAsN-4s2sx-9PM7pi-kZZYB-oJBbjV-oJSQ7y-51EGgG-3vs5Kt-f3wa9k-7V14v7-cFJ36W-8pAPzG-8cZCmT-89hdaq-ad19nZ-58xBkM-au71dA> (17.8.2016)

Cairokeb. 2014. Perry Green. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/33306905@N05/15157386846/in/photolist-p6pz2Y-p6pMnE-p6pK2s-p8rQQK-p8btdn-8uKEKs-8uH77v-dhfvu-8HzccR-87zdkh-8uGd5r-eZ5pC5-2tQXzw-eFRAQR-8uLt4L-8uH2Fe-87zeky-87zeww-gN7VY8-8uGbBz-8uGBv4-8uKDkj-oeWXaz-8uGi8B-8uGCM4-tmbXrV-j1eEhq-8uGx18-dhfft-8Hzbf8-9EcNkt-9EcMqD-8uJYM9-iYndVj-8uLcJU-j1dLAi-8uLnLq-dhfu3-8uG35R-6TjUDQ-8uJUWy-eYSSBr-8uL4Hh-2tQYnj-cZSuCG-8uGmZR-8uK8to-eFSXAn-8uHdUn-8uLjJo> (17.8.2016)

Calta. 2011. Olympic Sculpture Park. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/10649084@N04/6130434896/in/photolist-akJ5Ho-cFXguq-8wzkpN-8v5NJv-za8N5-6qmYR7-egtDa2-cackmd-yMEHF-yjg5a-bb4ckt-e1LFqN-4Eq2Sw-7vnSwT-4rC7iZ-736PLC-4Eq2mo-4ZcbBU-yNemq-7vrGoS-4Eq3p3-boNWff-bb4aug-7UhJbF-yiSKo-4FvYhK-5meocF-eeDPFP-BqSLf-aBgt5L-yjgsi-2XSADW-5miCNd-NKKC5-oiBg5W-5E1RKG-4twPvD-7vnSp-7jjSEF-zGuTL-73aKKy-aaumGx-7vrFCA-npeqzX-4AoDe7-4Eq2Hw-cG411E-7jQZM7-cgFgqY-vdXE76> (17.8.2016)

Cvetkovic D. 2010. Louisiana Museum. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/deacv/5165226179/in/photolist-8Sr8MM-3bVVRC-7KAhcZ-2A3JPR-7KAgBX-8SqVai-8StP29-8StStY-8StY8A-cvizTq-GSS1A-5nTBV9-8Sr2uF-GSSQe-GSRVG-sqjQbY-GSSRe-GSSeR-pfkaBF-GSSYT-bkRDKH-GSSsz-GSSce-GSRUW-GSRDw-GST2t-GSSPr-GSS9k-egijM-8wHzVu-GSS68-GSRXC-p4zjgm-4HPNev-GSRa7-GSRoQ-GSRvN-2MzKzk-GSRfS-818P2w-GSSb2-GSRWA-GSSux-bP2pBv-GSRPC-9CJJF3-q3A1xM-GSRs9-GSRjU-4J3MTB> (17.8.2016)

Debicki J., Favre J. F., Geünwald D., Pimentel A. F. 1998. Zgodovina slikarske, kiparske in arhitekturne umetnosti. Ljubljana, Modrijan: 317 str.

Dell & Wainwright. 2016. House at Bentley Wood. RIBApix.

<https://www.architecture.com/image-library/RIBApix/image-information/poster/house-at-bentley-wood-halland-east-sussex-the-terrace/posterid/RIBA8973.html> (17.8.2016)

Digitick Paris Travel. 2016. Versailles.

<http://paris.digiticktravel.com/product/versailles-garden-pass-2/> (17.8.2016)

Duby G., Daval J.-L., Barral i Altet X., Bresc-Bautier G., Bruneau P., Ceysson B., Fagiolo dell'Arco M., Guillot de Suduiraut S., Hohl R., Le Normand-Romain A., Meschede F., Pingot A., Rose B., Souchal F., Torelli M. 2006. Sculpture, From Renaissance to the Present Day. Volume I-II, Köln, Taschen: 1149 str.

Ekebergparken. 2016.

<http://ekebergparken.com/en/> (17.8.2016)

Feet of Clay, 2012. Storm King Art Center. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/hollyvandine/7316396954/in/photolist-c9wrV5-39QfLx-72o2oS-cNodH3-72aqMG-aDrSG-aDrxWS-4XYiC1-fod966-72759a-pDr1nA-bGEAPT-nHTGUj-dpRLjz-bDwtLr-6nJKP-fubwSJ-h5hacE-psJM8E-flXFnA-ajnAsr-af96dx-aDnCAC-5JLU4w-ppULEU-aDR4gm-oJezfo-acbLUz-7zLxkM-8bK8yy-aDrjiu-eUgvpY-4f6p6r-aDntiF-fQpaLG-6pgVNb-cgNV2E-aEge1z-hFYKQC-pSrjcu-oKydrD-5CCoDm-epznAr-ehvVfY-p8kbAD-c9wyQ9-cxZZch-72jx2z-aEk7Qy-6Gk4L1> (17.8.2016)

Graz. 2016. Austrian Sculpture Park.

https://www.graztourismus.at/en/see-and-do/sightseeing/trips-around-graz/austrian+sculpture+park_af-1211 (17.8.2016)

Great!Landscapes. 2014. Thomas Church, The Donnell Garden, Sonoma, CA, USA.

<https://www.pinterest.com/pin/172262754472308078/> (17.8.2016)

Gwenavaisl. 2011. Storm King Art Center 10/22/11. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/travelinggal/6306648349/in/photolist-aBidQn-aBidzF-72nsxW-h5h7GE-5yw7FB-aDR4nb-dxVyLv-aDR3W5-hf2zKp-aDrumA-iwTnNg-h5iRvk-p8ahGg-4f6n76-9DKRLu-9J3ugH-4f6mUZ-be7UAp-aErDMV-pQUUwP-72ov9A-72bRLY-o45PDF-4o2gAS-ppVsia-8sMAM6-dxkS2Z-hFYALq-fLLsjc-cxZEfQ-aEvtqS-aDrsBY-72jtVe-caggGS-5TvNgd-aErzwB-7g61xv-cxZTzN-5ySuFv-9J3qxp-dxkRVp-72jt64-aDMb7n-pUCKDJ-fosqsC-dmTjM6-edimVM-4f6n1D-dmTn42-7sW8vz> (17.8.2016)

Hacking C. 2015. Gibbs farm Neil Dawson Horizons 1994. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/chrisnzphoto/16621856772/in/photolist-rjPmVs-cZcw89-pnTRTu-nBfVX3-og6uHV-EkX5n-aF1h2c-dXqSS9-pGHdQ3-c6dBks-5Q9Yo-8AbeFp-dwjsvt-8woxzQ-bsSWtP-66jcwS-8wkz4R-cZcrZj-dwjo4x-AbjUn1-ecUiis-gXbUvr-bpYxmA-e3JUUW-6eypef-6Wyu4Z-dyZ6uy-dwjq8V-cZcvbh-dyTCiT-odkb9p-FUXqDi-8HsbEj-bCTtZ6-dXqRDU-cFhbcS-c6ddC3-gXbThp-8Abist-8r9uXT-gXcNNv-gXg6Ut-dyTCuP-gXbS6X-dXqW6Y-dXqQku-NBgQd-dyTCsT-52X5r2-dXk9SR> (17.8.2016)

Harpur J. 2011. Garden of the Edmundo Cavanelas House. A landscape lover's blog.

<https://landscapelover.wordpress.com/2011/05/31/a-burlesque-marxist-in-paris/> (17.8.2016)

Jules. 2012. Netherlands – Otterlo. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/julesfoto/6964447532/in/photolist-yRQ69a-784qo2-rxHMDo-6JbzF6-6poJEs-pbXikW-6JBasy-bQkDxp-bBqBBA-5DmgKF-cNZh3A-4GEA4G-ptae9x-9YA4Ny-6ELFYS-6sMNVj-ptrDqF-6ELFSS-6sMNoh-6Jx5Ur-9Yxad6-dkMX1b-JCLPhb-6JeStG-9YBNef-5gYkkv-6EGx3B-727FkP-pw1Qq-9YSp51-72bEwb-6ELGgQ-bBqBb1-7D2kk5-NpXNG-6Jx5qr-4VwAs-7D2ko7-6EGwVt-6Jeibs-5h3EjC-6ssojG-cNYHxS-6JaJ7Z-eRMGF7-6JeQFo-727Fj2-pbXj1y-6EGwZa-6EGwtr> (17.8.2016)

Kerr D. 2014. Storm King Art Center New York. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/dougstone/7582028034/in/photolist-cxZSMhdjNCFc-aDMaNz-aEgcSV-715kbQ-pS8gVbTr6Z2-727mC6-cxZCwh-7aqcztdoEgBo-fubwSJ-iwTuqK-ayHXm5-aEgZ3X-fosmNY-76YUct-edinrv-q4Jppk-6Gk5Ay-KmS9x-KmG12-76CW2K-gxtgKa-54Baab-5ySC36-cxZTju-fzGtxrhf2L8D-pJJ74n-ARJK5T-4ZH2xA-5yWRUh-5ySx4X-cxZJxA-hf2zmZ-4yqno-c9wvcQ-6pcKqn-foskBE-fosnxm-cxZYwE-cxZYn7-72bQkW-cxZVyd-dSTTdwy19dS-bGECbr-fosnLb-aDnzBM> (17.8.2016)

Kraji.eu. 2007. Park skulptur na polotoku Seča v bližini Portoroža.

<http://kraji.eu/slovenija/> (17.8.2016)

Lailach M. 2007. Land Art. Köln, Taschen: 94: 6–25

Lazkano Iriondo E. 2014. Neue Nationalgalerie. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/endikal/13964433690/in/photolist-ngZnC7-s2YVmo-oJ6vuY-cbMHS3-5QJ8KR-dm35QM-rqhwWP-ysm5mj-dm39G3-dm3aBy-hKzafg-ov8Jxs-jaXrYm-dm39My-dm39j9-ALG9r-dm35qc-pGqesEqbtGd4-ofLkXW-jyPMf-ce8yE5-8NffcS-dYpZBR-oU4hwN-6XSnxR-9jcoeU-6ocTK5-7WyRQQ-7TRQmc-7r7QXK-8HZ9j7-darqqQ-7v8S1Y-aYyjaX-9jVxz4-dmgTMM-apfbPG-bY4h6E-nNh3Fp-bRvLSK-8X3UZ7-7WhQMd-ezK39n-5xmgbS-5nZDUj-68dGZz-4U5D5M-4DdWoy-niWgYR> (17.8.2016)

Lesmanalim. 2008. Sculpture. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/lesmanalim/2624386070/in/photolist-4ZUExG-8TsXYY-aiSDG1-oQ2SEQ-4Cisb2-amCriA-8vBmyn-7UsDME-oa755Z-7UswQdcLoFxG-dVQjyW-L3hyU-L3gVN-L3i3Q-3WgEkN-cxofhS-4W7pAe-oa75RicwukBA-cM4hFG-7iLmJd-8T1hwB-5Pxp7M-a8xsWV-7qQfEj-fLZxyE-9PM7jt-6Zwgon-xVsnQ-amzB8k-5S6HtY-f4tWM-abRTFw-f8zXxy-7Gwy67-4i3JaX-31LrYP-4VFQe1-7UpvzD-7UsPvU-7GwyJq-ogvAa-5SkVfZ-ckSvSs-2vAirT-8Dp4R-o77v4N-6Zn8DU-6nayeo> (17.8.2016)

Livingston-Gray F. 2007. The Netherlands: The Kroller-Muller Sculpture Garden. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/fawnapril/846548615/in/photolist-2hNMpMa1JNtu-prprws-3kHzmT-66Hwfz-2hSWCq-5DsVZk-2hSKD7-9YBMKb-784pWk-GSswJJ-5iB4Ut-co9nyq-BKgtL-HhrkST-8LrAsX-id8ri-rs3n4-5UoDSE-3L9Yg3-5DmgKH-bQmcr2-2hTccb-72bEru-61ZWXB-eMkQ7g-2hNM1M-3La2Gj-9YA4XN-788iu9-rs3jk-eZ2fz-2hNvRP-bQkD3p-3La3o1-cVcKSd-bzZJe-bQkATD-5DmgKx-g28hN2-2hNwrM-2hT82N-2hNLxH-2hNvvF-cVcXnQ-61MCch-cVcRTW-2hNjBV-3L5Gfp-3La2nq> (17.8.2016)

Mauldin L. 2014. Emperor Marcus Aurelius at Campodoglio Piazza in Rome. Leon's Message board.

<https://bleon1.wordpress.com/2014/08/26/equestrian-statue-of-marcus-aurelius/> (17.8. 2016)

- McNally H. 2015. Yorkshire Sculpture Park. The Design School.
<https://www.thedesignschool.co.uk/thefilter/2015/12/09/yorkshire-sculpture-park/>
(17.8.2016)
- Meyer J. 2016. Spiral Jetty. Wikipedia.
https://en.wikipedia.org/wiki/Spiral_Jetty (17.8.2016)
- MoMA. 2016. The Sculpture Garden. ArchDaily.
<http://www.archdaily.com/430903/ad-classics-the-museum-of-modern-art/523b20e9e8e44eef79000245-ad-classics-the-museum-of-modern-art-image>
(17.8.2016)
- Monceau. 2011. Latone Fountain. Flickr.
<https://www.flickr.com/photos/monceau/6044631237/in/photolist-ad9jgX-5nhCUM-opZRBm-6aQmjn-h9Ny-9q5Lci-A7Z6rn-fo8Am-c4V1AJ-esFG5b-5Cr1q-5ndoZH-psu77r-zuZ89q-5nsW6V-baz6iK-qcSJfP-nokMzU-6M4tKt-rNukEM-A7Rmm9-bhxwQc-52xZTx-BgiEHb-qu6xqA-aypkcM-o8FjZ-ByXuw-c4V2Mf-M1yDH-fHSNC8-3b8NEE-6FiTLN-nWtb2g-4SkeMg-8qtRc-6dLrm2-KJJtk-6SL1eW-eJV6w-7XT1mg-77LQtA-a5vb2t-8AHx2N-c1bXLY-psfKA3-g3UMS-6RYqVX-6KVhYY-dwS21J> (17.8.2016)
- Muhovič J. 2015. Leksikon likovne teorije. Celje, Celjska Mohorjeva družba: 896 str.
- Ogrin D. 2010. Krajinska arhitektura. Ljubljana, Oddelek za krajinsko arhitekturo. Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 324 str.
- Oslo Summerpark. 2013. Klatrepark.
<http://www.oslosommerpark.no/welcome-to-oslo-summer-park#.V7TP05OF6i4>
(17.8.2016)
- Purewow. 2015. Socrates Sculpture Park.
<http://www.purewow.com/body/Free-Outdoor-Summer-Yoga-Classes-Around-NYC> (17.8.2016)
- Rasborg L. 2015. Klaterparken. Randers Amtsavis.
<http://amtsavisen.dk/randers/kom-med-til-tops-i-klatreparken-randers> (17.8.2016)
- Reinchard J. 2000. Dušan Džamonja Sculpture Park. Vrsar Inspires.
<http://infovrsar.com/en/vrsar/experiences-and-attractions/dzamonja-sculpture-park/>
(17.8.2016)
- Ross S. 2009. Perry Green. Flickr.
<https://www.flickr.com/photos/simonross/3840278903/in/photolist-6Rmr8e-4WCCTre-6Q9NBD-kUK5nm-gtNRTC-iHJbhk-5hrd9A-axZgf2-nTE16L-qtgvWb-ancRWe-iff8Jp-rkW1Uc-eKr8Gs-6BdREM-4AMqB4-r8EBUx-o4XsJH-iHLYJ7-egZGN6-8HzVr8-ntBnPP-gtQ1nt-nTACKd-nVw33V-9EfF8J-8HD3y1-di1nNa->
(17.8.2016)

Sakharov D. 2012. Neue Nationalgalerie. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/59524761@N07/7226628548/in/photolist-c1AmTW-9D1V89-9CXjdK-o7f88L-9CXjdM-8otpdW-o5849J-ceaueh-bWN748-c6QSau-dm351Z-dm3axS-dm39zW-dm35n8-9cBm7e-dm39G3-qqPpYn-Curwec-pu16Dh-dm3aBy-4DKryw-dm39My-dm39j9-dm35qc-dm3ads-dm35hF-dm39SC-dm36ct-dm3atA-5bTmKv-5X1xT5-dm39eA-dm3aa5-pkzNkP-pA1HuS-6QcwGS-6DWQWN-aLn4Hn-8t8Cic-aHLeun-pC2R89-q9rCDm-q9xU7T-qqPqPa-qqVRWJ-qqZqGa-q9rD2A-qqVSJ5-qqZoqr-q9zjGF> (17.8.2016)

Sermoneta S. 2014. Sculpture Garden at MoMA. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/en321/13996398774/in/photolist-njPcJf-fBE12-fd8ES-7KtuyH-59QJwm-5zyhGa-94Mc4v-abXTue-6vy2md-7Kxr3W-7Kxr1j-2fPsoL-5byAvP-8Exkfc-GhuXz-5oJGfV-nmPkTe-8h92nS-dVcgkV-jAWAp-6nUz9E-2zhWrn-8G9mYt-anph8S-8ScxcT-fJqhU-xTRt-7KxqXQ-2JxFD-abrsKH-29bHd2-5fRNEf-6FzxLP-vKpTs-2BUkSW-9JiJPZ-nfTEB-6Ubt3K-57YtpH-7KtuPe-5mp1Gq-Yjpx8-rL3UHq-7BVYZ6-6d3tRP-eKr2gU-m11iV-7KysYb-4PW693-7hpkHy> (17.8.2016)

Seven R. 2015. Yoga at OSP. The Seattle Times.

<http://www.seattletimes.com/life/fitness/fit-fun-yoga-and-zumba-at-olympic-sculpture-park/> (17.8.2016)

Siepmann M. 2016. RM #207785258. Yooniq Images.

<https://yooniqimages.com/images/detail/207785258/Creative/sculpture-airplane-parts-and-hills-2003-by-nancy-rubins-austrian-sculpture-park-unterpremstaetten-near-graz-styria-austria-europe364150> (17.8.2016)

Spinstah. 2012. Olympic Sculpture Park. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/thedoubleduchess/7317352570/in/photolist-c9BkZd-z3W4A-7KX7yt-NKLbYG-fauezT-NLDN6-5x55Gt-a7rZnD-NbUei-cni8Pd-5h3U38-FSyu-JPnCk-NbRbN-4W2qHv-9Kett8-8sBufz-ygrAM-omSxaQ-NLeaH-c9Bnd7-cKwgRC-cG2KDj-ygx3C-BZrXm-fHv9P5-cG3DyC-3UMKA-6smJz4-8Nntnz-edHLND-4AqbxS-NKLUW-a9qi9H-8xS4M6-oS8eNd-9NuqMv-cG3JjC-bwTUVZ-aix9K4-78ENom-8NqzJd-ysiQgt-bocPcj-4yBxvM-hgACub-2rEJUH-7vrGFC-cG3RzL-cFX941> (17.8.2016)

Studio Esinam. 2016. Plan.

<http://www.studioesinam.com/blogs/love-architecture/49210308-neue-nationalgalerie-berlin> (17.8.2016)

Tomas U. 2007. Kroller Muller IMG_0442. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/unkletomas/1535838775/in/photolist-3kHzmT-66Hwfz-2hSWCq-5DsVZk-2hSKD7-9YBMKb-784pWk-GSswJJ-5iB4Ut-co9nyq-BKgtL-HhrkST-8LrAsX-id8ri-rs3n4-5UoDSE-3L9Yg3-5DmgKH-bQmcr2-2hTccb-72bEru-61ZWXB-eMkQ7g-2hNM1M-3La2Gj-9YA4XN-788iu9-rs3jk-eZ2fz-2hNvRP-bQkD3p-3La3o1-cVcKSd-bzZJe-bQkATD-5DmgKx-g28hN2-2hNwrM-2hT82N-2hNLxH-2hNvvF-cVcXnQ-61MCch-cVcRTW-2hNjBV-3L5Gfp-3La2nq-9YyTmg-bBqZnj-2hSWhG> (17.8.2016)

University of California. 2010. Edmunds garden.

<http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft6g50073x&chunk.id=d0e2111&toc.depth=100&brand=ucpress> (17.8.2016)

VanderKaay S. 2015. Kroller Muller Museum. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/77662096@N06/20083266379/in/photolist-wAFZpr-wQS2D9-66MUbo-rs3m6-66MXQd-66HxrP-66HCmg-66MXhC-66HG8K-66MW8E-XWJx-7RYf8W-7RYfaS-4VwMr-6ttXtJ-66MPoE-2hSwAW-2hT7Rh-kTBCg-rs3kn-66MMBU-eMfKB7-eMfp4f-66MSsU-rs3qb-2hT8eL-66MUBy-66MRWW-66HCQ6-66HDZr-3kHyWg-bfwyZV-2hNGkH-66HAU8-2hTcs9-5yTAJt-8LuEab-4oFHyf-66N1fw-3L5Ewg-3L5FEH-66HvDe-7w8jL-2hNGH2-5CE1sf-2hNGTn-3La1Fo-2hT7Wd-kTBC7-2hTdhA> (17.8.2016)

Vignjevič T. 1994. Moderni galerijski prostor in umetniško delo. Klara Klausberger:
Časopis za kiparstvo arhitekturo in reklamo, 1, 68: 6

WalkingGeek. 2006. IMG_3168. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/wengs/165217748/in/photolist-fAMtS-6EfsRg-iohKt-x8YTS-7sFwTS-8feCVF-6JaDVH-9DnPnj-NaWQs-ajwuJn-7aT7SF-h1gSJ-ajzhad-7aWNJo-8GUKrJ-7aSZEK-cdgMoC-8EgaMe-M3hNR-67ezH8-5yKStf-8EyXur-ajwtBK-7aT71T-7aSZXc-fAMEb-8EggTz-ab7Nrn-7k8iL5-8feCFr-mcMt4-barLRn-7aWNvq-7aEYZ-4HFZgk-mcMFA-mcMHG-a3RyAX-67iPUf-fAMrU-4HLgqJ-8GRC6B-57YUwN-ajzjAA-fALsZ-fALmq-fAMyn-7aWVZE-571DFY-5KMdTJ> (17.8.2016)

Weiss/Manfredi. 2016. Seattle Art Museum: Olympic Sculpture Park.

<http://www.weissmanfredi.com/project/seattle-art-museum-olympic-sculpture-park> (17.8.2016)

Xorge. 2014. Perry Green 17. Flickr.

<https://www.flickr.com/photos/68469607@N00/14525616505/in/photolist-08zzHT-nBf5mD-egZpFF-iHJ7QF-nLYZSE-a891nY-8HD8is-ahXudi-eh6g9J-9EfExN-4WCFQ8-nBf5Vq-nTDPHm-fpQmcD-o8zuXa-nMtflW-iHJGz5-o2To4S-o4YGBk-eh6rmE-fXUiTd-iHJ7Ka-o8zpt4-cZV3df-iHLXPG-egZgu8-nTAVHb-fee8E7-noyN-6Qe383-o8gWha-4ifDu7-egZs9t-9EfG5E-di1j66-ahXs7r-nBf75Z-cZV6by-oamJbr-nTjkCV-6Q9qop-8HD3fh-ai1hk3-ahXqxH-iHJRsl-bFbJZj-arcSJ6-gtNQNG-ai1caj-nBf25D> (17.8.2016)

- Zöch P., Loschwitz G. 2005. European Landscape Architecture. München, Callwey
Verlag: 158 str.
- Zumpano M. 2012. Louisiana Museum. Flickr.
[https://www.flickr.com/photos/85496859@N04/9285400308/in/photolist-f9w71L-a1hQ8d-5qtYqp-72Wj7U-oUYXdf-aNvqCz-dji3f4-ifVXQ-oksPVY-p2wMoT-\(17.8.2016\)](https://www.flickr.com/photos/85496859@N04/9285400308/in/photolist-f9w71L-a1hQ8d-5qtYqp-72Wj7U-oUYXdf-aNvqCz-dji3f4-ifVXQ-oksPVY-p2wMoT-(17.8.2016))

6.2 DRUGI VIRI

- Cartiere C., Willis S. 2008. The Practice of Public Art. New York, Routledge: 272 str.
- Church T. D. 1983. Gardens are for people. 2. izdaja, ZDA, Halliday Lithograph: 256 str.
- Collins J. 2007. Sculpture Today. London, Phaidon Press Inc: 464 str.
- Franzen B., Konig K., Plath C. 2007. Sculpture projects Muenster 07. Köln, Verlag der Buchhandlung Walther Konig: 556 str.
- Foy G., Tompkins P. 1984. Music in Stone, Great Sculpture Gardens of the World. New York, Scala Books: 207 str.
- Henry Moore Fondation. Henry Moore at Perry Green. London, Scala Publishers: 96 str.
- Ogrin D. 1993. Vrtna umetnost sveta: pregled svetovne dediščine. Ljubljana, Pudon Ewo: 400 str.
- Varas V., Rispa R., 2006. Sculpture Parks in Europe, A Guide to Art and Nature. Basel, Birkhäuser: 239 str.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici Ani Kučan za pomoč pri pisanju in Mateji Kregar Tršar ter Tomažu Podboju za podporo in odzivnost.